

AKUSTICKÉ PŘIJÍMAČE

Kurz: **Elektroakustika 2**

Lektor: Jiří Schimmel

Autor: Jiří Schimmel

Sférické souřadnice

r – vzdálenost od počátku souřadnic

φ – azimut (úhel od kladné osy x)

$$\varphi \in \langle 0, 2\pi \rangle$$

ϑ – elevace (úhel od roviny xy)

$$\vartheta \in \langle -\pi/2, \pi/2 \rangle$$

- Převod mezi kartézskými a sférickými souřadnicemi:

$$x = r \cos \varphi \cos \vartheta$$

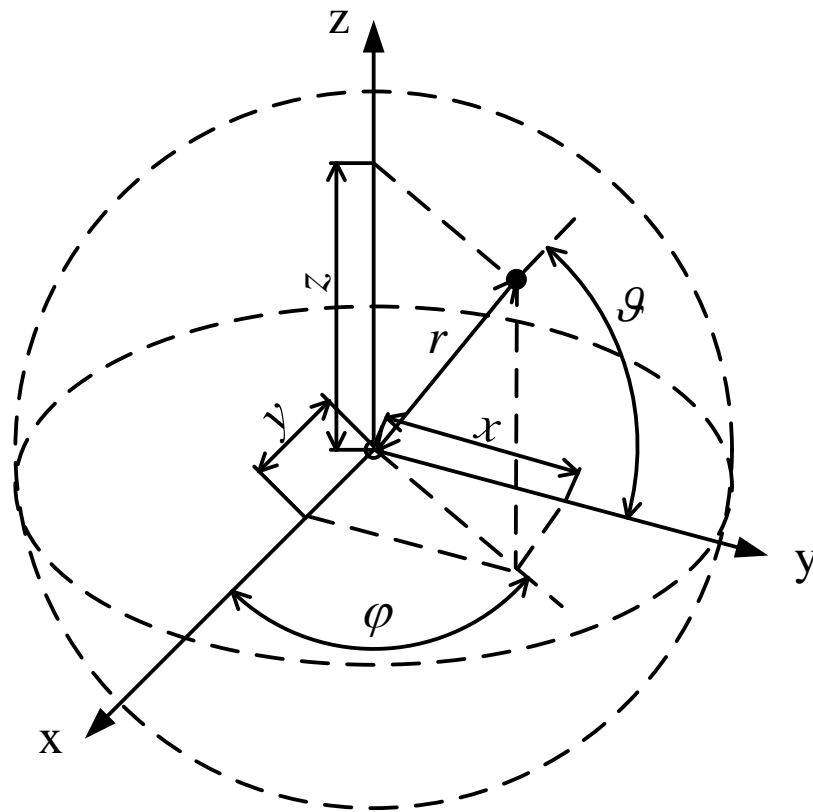
$$r = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2}$$

$$y = r \sin \varphi \cos \vartheta$$

$$\varphi = \arctan \frac{y}{x}$$

$$z = r \sin \vartheta$$

$$\vartheta = \arcsin \frac{z}{r}$$

Vlastnosti akustických přijímačů

- **Referenční bod:** střed hlavního vstupu přijímače (průsečík akustické osy s plochou akustického vstupu)
- **Referenční (akustická) osa:** přímka procházející referenčním bodem indikující směr dopadu zvuku (obvykle ve směru maximální citlivosti mikrofonu, u rotačně symetrických mikrofonů často shodná s jejich osou)

Citlivost

- Poměr výstupního napětí k akustickému tlaku

$$\eta = \frac{|u|}{|p|} [\text{V/Pa}]$$

$$\eta = 20 \log \frac{\eta}{\eta_0} [\text{dB}]$$

$$\eta_0 = 1 \text{ V/Pa}$$

- ve volném poli (před vložením přijímače do pole) η_V – dopad vlnění ve směru akustické osy
- v difúzním poli (před vložením přijímače do pole) η_D – všesměrový dopad vlnění

$$\eta_D^2 = \eta_V^2 \frac{1}{2} \int_0^\pi [\zeta(\varphi, \vartheta)]^2 \sin \varphi \, d\varphi$$

$\zeta(\varphi, \vartheta)$ – směrová funkce

Směrová funkce

- Normovaná citlivost přijímače udaná jako funkce úhlu dopadu zvukové vlny

$$\zeta(\varphi, \vartheta) = \frac{\eta(\varphi, \vartheta)}{\eta(0,0)}$$

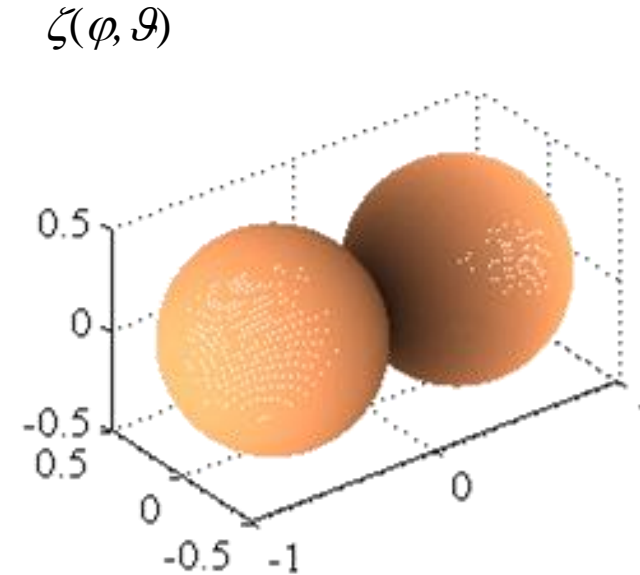
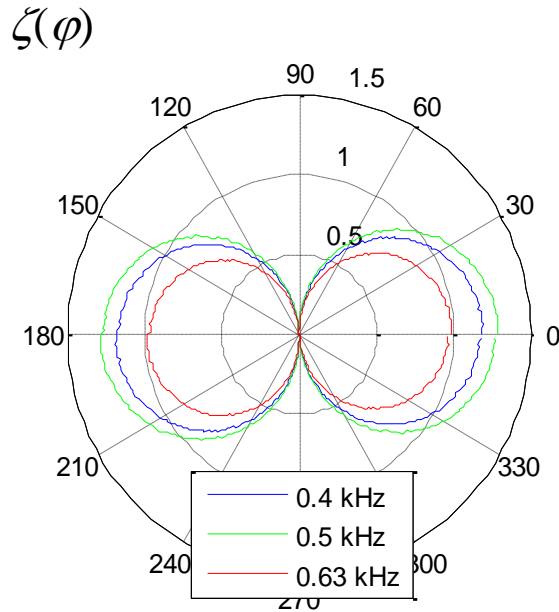
$\eta(\varphi, \vartheta)$ – citlivost přijímače ve směru φ, ϑ , $\eta(0,0)$ – citlivost ve směru akustické osy

- Pokud je akustická osa přijímače shodná s osou x kartézského systému a $\zeta(\varphi)$ je citlivost přijímače v rovině xy, pak pro směrovou charakteristiku ve 3D prostoru platí

$$\zeta(\varphi, \vartheta) = \zeta(\varphi) \cos \vartheta$$

Směrová charakteristika

- Grafické znázornění směrové funkce
- Obvykle rotačně symetrická, znázorněná jako 2D pro elevaci 0°

Směrové vlastnosti

- **Činitel směrovosti** (*Directivity Factor*):

$$Q = \frac{\eta_V^2}{\eta_D^2}$$

- pro přijímače s rotačně symetrickou směrovou charakteristikou:

$$Q = \frac{2}{\int_0^\pi [\zeta(\varphi)]^2 \sin \varphi \, d\varphi}$$

- **Index směrovosti** (*Directivity Index*) – hodnota činitele směrovosti v dB:

$$I_Q = 10 \log Q$$

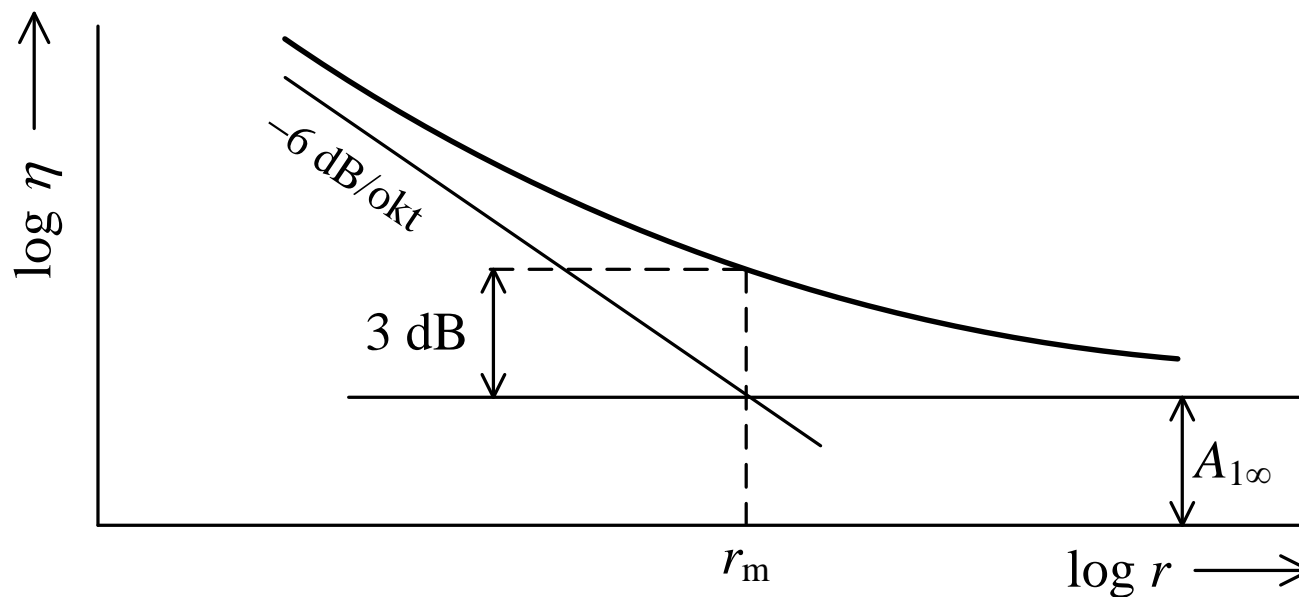
- **Činitel vzdálenosti** (*Distance Factor, DF*): poměr vzdálenosti přijímače v difúzním poli ke vzdálenosti všesměrového přijímače, aby byl dosažen stejný poměr přímého a odraženého zvuku

$$I_Q = 10 \log Q = 20 \log DF$$

$$DF = \sqrt{Q}$$

Vzdálenostní charakteristika

- Závislost citlivosti na vzdálenosti zdroje zvukové vlny dopadající v akustické ose

Gradientní akustické přijímače

Gradientní akustické přijímače

- Výstupní napětí přijímače v poli postupné kulové vlny je dáno n -tou derivací akustického tlaku působícího na přijímač podle vzdálenosti od bodového zdroje zvuku – *gradientní přijímače n -tého řádu*

$$u(t) = \eta_m \frac{\partial^n p}{\partial r^n}$$

η_m – účinnost převodu akustického tlaku působícího na membránu nebo její objemové rychlosti na výstupní napětí (dáno akustickými, mechanickými a elektrickými vlastnostmi přijímače a použitým měničem, závislá na kmitočtu)

- V případě ideálního přijímače bude $\eta_m = 1$ a pro jeho citlivost bude platit

$$\eta = \frac{|u|}{|p|} = \frac{\left| \frac{\partial^n p}{\partial r^n} \right|}{|p|}$$

Gradientní akustické přijímače

- Řešení vlnové rovnice pro akustický tlak pro kulovou vlnu ve volném poli:

$$p(r) = \frac{A}{r} e^{j(\omega t - kr)} \quad |p(1\text{m})| = \frac{A}{1} = p_1$$

$$p = \frac{p_1}{r} e^{j(\omega t - kr)} = \frac{p_1}{r} e^{j\omega\left(t - \frac{r}{c_0}\right)}$$

p_1 – amplituda akustického tlaku ve vzdálenosti $r = 1$ m, k – vlnové číslo, ω – úhlový kmitočet vlnění, c_0 – rychlost šíření zvuku, t – čas, r – vzdálenost od zdroje zvuku

- Zjednodušení:
  1. volné pole
  2. zanedbatelné rozměry přijímače vůči vlnové délce nejvyššího kmitočtu vlnění
  3. zvukové pole je buzeno harmonickým signálem
  4. soustavy, kterými prochází zvukový signál jsou lineární

Přijímače 0. řádu

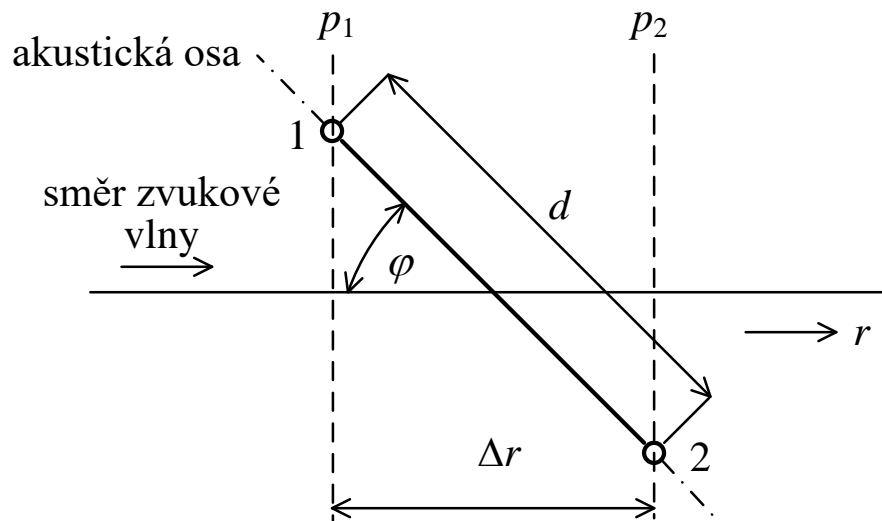
- Na přijímač působí akustický tlak p
- Citlivost přijímače

$$\eta = \frac{|u|}{|p|} = \frac{|p|}{|p|} = 1$$

- je nezávislá na vzdálenosti → vzdálenostní charakteristika je konstantní
- je nezávislá na azimutu a elevaci → směrová charakteristika je konstantní (kulová)
- je závislá na akustickém tlaku jako skalární veličině v bodě přijímače → přijímače jsou označovány jako „tlakové“

Přijímače 1. řádu

- Spojení dvou přijímačů nultého řádu
  - přijímače jsou od sebe vzdáleny o vzdálenost d , jejich osa svírá se směrem dopadajícího zvukového vlnění úhel φ
  - vzdálenost bodů 1 a 2 ve směru šíření zvukového vlnění: $\Delta r = d \cos \varphi$

Přijímače 1. řádu

- Akustické tlaky p_1, p_2 jsou časově proměnné, závislost jejich rozdílu na vzdálenosti mezi přijímači je dána první derivací akustického tlaku podle vzdálenosti $\partial p / \partial r$
- Pro kulové vlnění

$$p = \frac{p_1}{r} e^{j(\omega t - kr)}$$

tato derivace bude

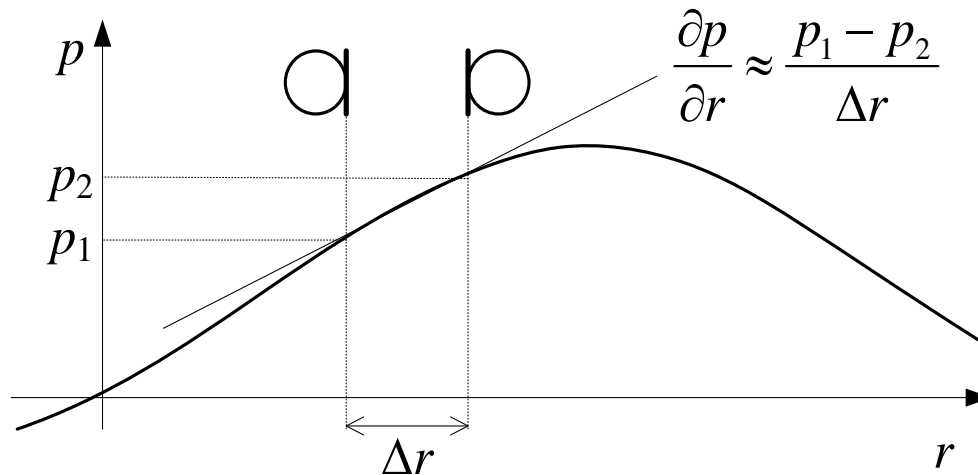
$$\frac{\partial p}{\partial r} = -\frac{p_1}{r^2} e^{j(\omega t - kr)} + (-jk) \frac{p_1}{r} e^{j(\omega t - kr)} = -\frac{p_1}{r} e^{j(\omega t - kr)} \left(\frac{1}{r} + jk \right) = -p \left(\frac{1}{r} + jk \right)$$

Přijímače 1. řádu

- Derivaci $\partial p / \partial r$ vzhledem k zanedbatelným rozměrům přijímače vůči vlnovým délkám vlnění nahradíme rozdílem tlaků v bodě 1 a 2, tj. lineární funkcí $-(p_1(t) - p_2(t)) / \Delta r$. Potom

$$p_1(t) - p_2(t) \approx -\frac{\partial p}{\partial r} \Delta r = p \left(\frac{1}{r} + jk \right) \Delta r = p A_1 d \cos \varphi$$

$$A_1 = \frac{1}{r} + jk = \frac{1}{r} + j \frac{\omega}{c_0}$$

$$\Delta r = d \cos \varphi$$

Přijímače 1. řádu

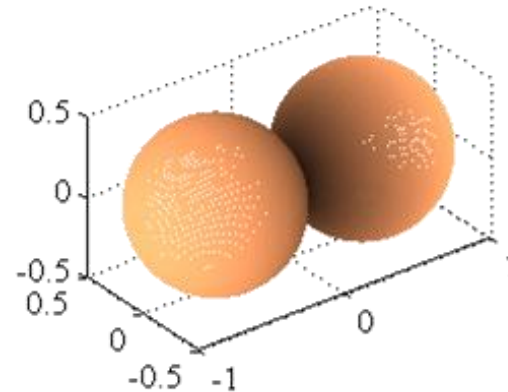
- Citlivost přijímače 1. řádu:

$$\eta = \frac{\left| \frac{\partial p}{\partial r} \Delta r \right|}{|p|} = \frac{|p_1(t) - p_2(t)|}{|p|} = \frac{\left| p \left(\frac{1}{r} + jk \right) d \cos \varphi \right|}{|p|} = \left| \left(\frac{1}{r} + jk \right) d \cos \varphi \right|$$

- Směrová funkce:

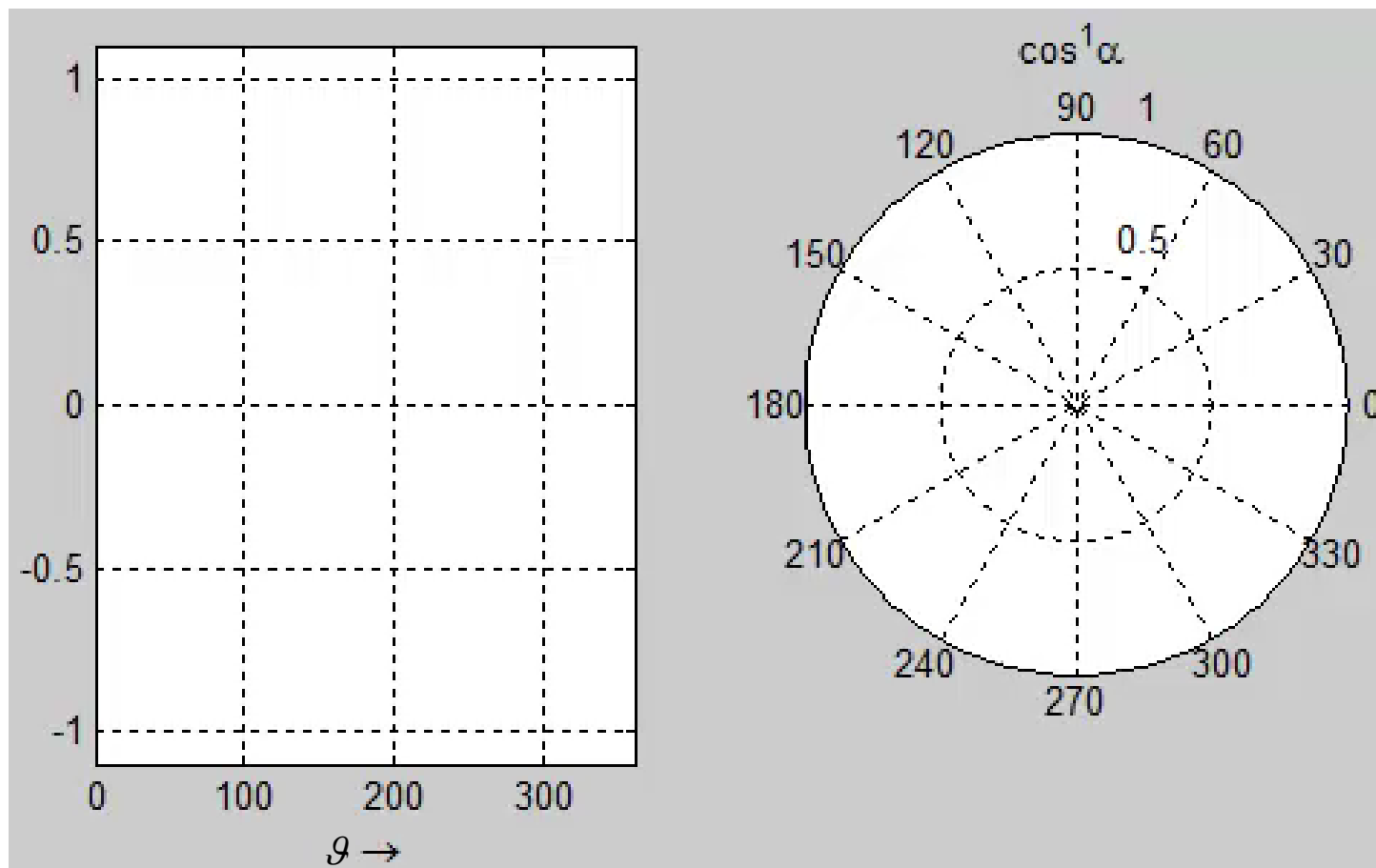
$$\zeta(\varphi) = |\cos \varphi|$$

$$\zeta(\varphi, \vartheta) = |\cos \varphi \cos \vartheta|$$

Směrová charakteristika přijímače 1. řádu

Vzdálenostní charakteristika přijímače 1. řádu

- S rostoucí vzdáleností klesá reálná část A_1 , pro malé vzdálenosti je modul A_1 určen $1/r$, pro velké vzdálenosti ω/c_0

$$A_1 = \frac{1}{r} + jk = \frac{1}{r} + j \frac{\omega}{c_0} \quad |A_1| = \sqrt{\frac{1}{r^2} + k^2} \quad \lim_{r \rightarrow 0} |A_1(r)| = \frac{1}{r} \quad \lim_{r \rightarrow \infty} |A_1(r)| = k = \frac{\omega}{c_0}$$

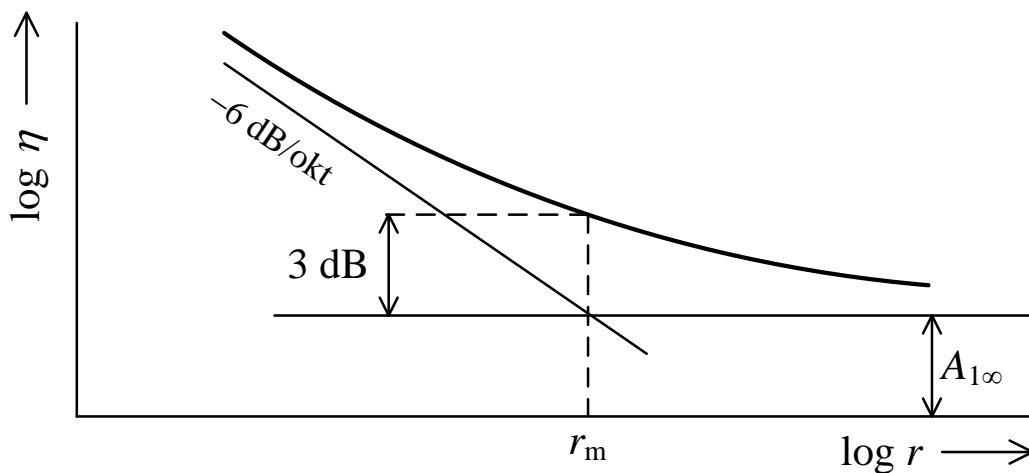
- Mezní vzdálenost (reálná a imaginární část A_1 jsou stejné):

$$r_m = 1/k = c_0/\omega$$

- citlivost ve vzdálenosti v r_m :

$$|A_{1m}| = \sqrt{\left(\frac{1}{r_m}\right)^2 + k^2} = \sqrt{2}k$$

$$= \sqrt{2}|A_{1\infty}|$$

Proximity efekt

- a) Pro vzdálenosti menší než je x_m roste citlivost přijímače
- b) r_m je nepřímo úměrná kmitočtu vlnění

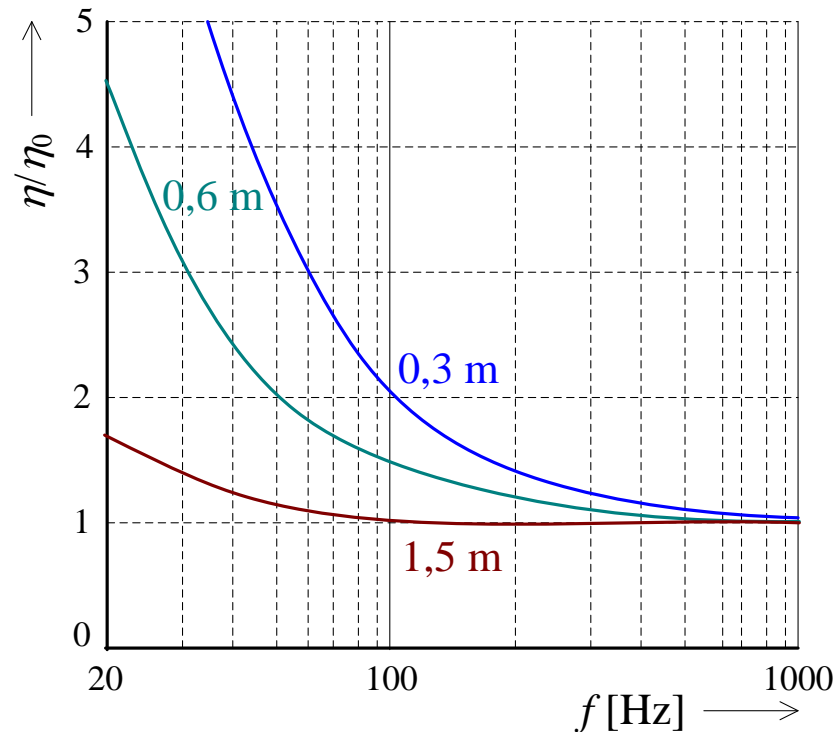
$$r_m = c_0 / \omega$$

⇒ pro vzdálenost $x < x_m$ bude citlivost přijímače vyšší pro kmitočty nižší než kmitočty

$$f = \frac{c_0}{2\pi r}$$

- a tato citlivost bude odpovídat

$$\eta \approx |A_1| = \sqrt{\frac{1}{r^2} + \frac{\omega^2}{c_0^2}}$$

Přijímače 1. řádu

- Pokud vyjádříme akustický tlak pomocí Eulerovy rovnice z rychlostního potenciálu, bude rozdíl tlaků $\partial p / \partial r$:

$$\frac{\partial p}{\partial r} = -j\omega\rho_0 \frac{\partial \Phi}{\partial r} = -j\omega\rho_0 v$$

Φ – rychlostní potenciál, ρ_0 – atmosférický tlak, v – akustická rychlost

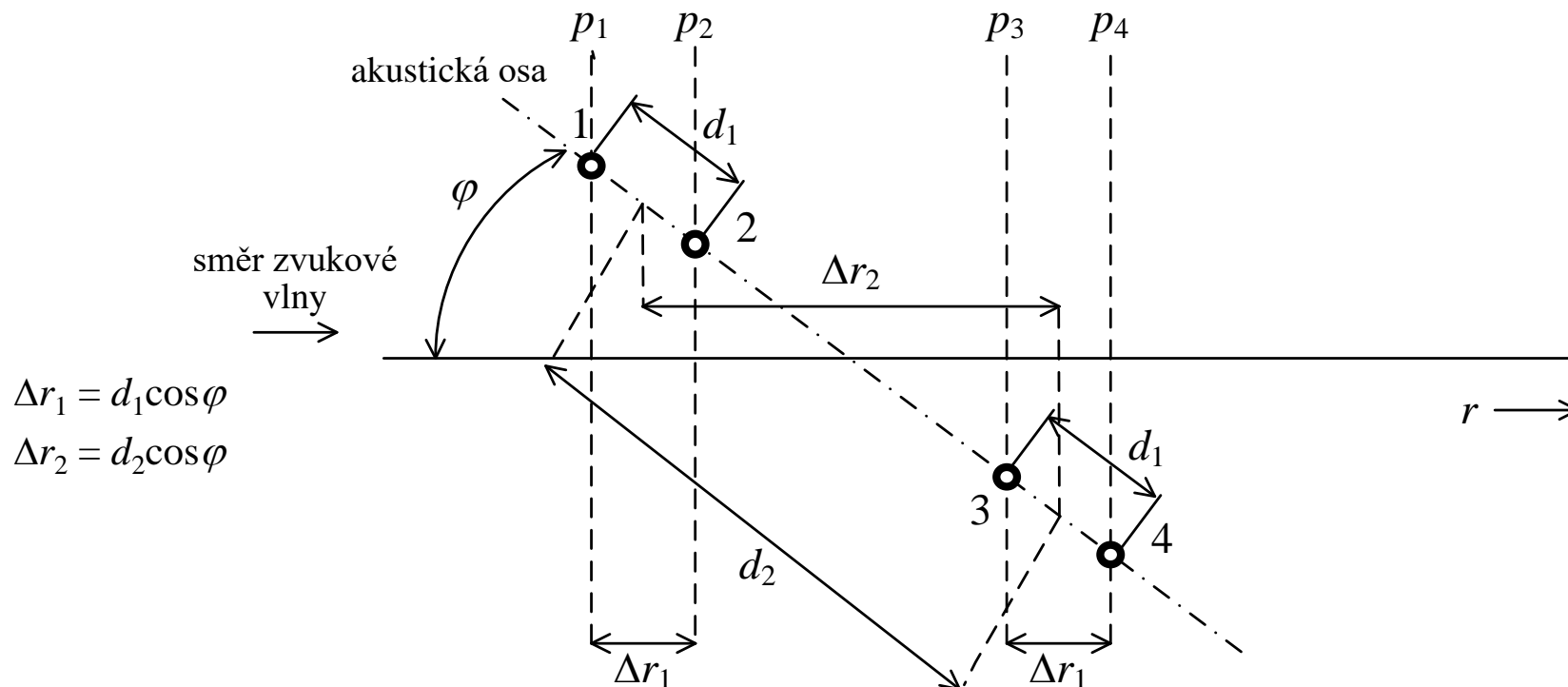
- Dosazením $\partial p / \partial r \Delta r$ za rozdíl tlaků ($p_1(t) - p_2(t)$) v rovnici pro citlivost přijímače získáme rovnici ve tvaru

$$\eta = \frac{\left| \frac{\partial p}{\partial r} \Delta r \right|}{|p|} = \frac{|-j\omega\rho_0 v d \cos \varphi|}{|p|}$$

- výstupní napětí přijímače odpovídá velikosti vektoru akustické rychlosti ve směru referenční osy přijímače → přijímače jsou označovány jako „rychlostní“

Přijímače 2. řádu

- Spojení dvou stejných přijímačů 1. řádu v jedné akustické ose ve vzdálenosti d_2
- Každý přijímač 1. řádu je tvořen dvěma přijímači 0. řádu ve vzdálenosti d_1

Přijímače 2. řádu

- Výstupní napětí je dáno 2. parciální derivací podle vzdálenosti:

$$\frac{\partial^2 p}{\partial r^2} = p \left(\frac{2}{r^2} - k^2 + j \frac{2k}{r} \right) = p A_2$$

- Vzhledem k rozměrům přijímače můžeme tuto derivaci nahradit lineární funkcí:

$$\frac{\partial^2 p}{\partial r^2} = \frac{(p_1(t) - p_2(t)) - (p_3(t) - p_4(t))}{\Delta r_1 \Delta r_2}$$

- Pak pro rozdíl tlaků platí:

$$\sum p = (p_1(t) - p_2(t)) - (p_3(t) - p_4(t)) = \frac{\partial^2 p}{\partial r^2} \Delta r_1 \Delta r_2 = \frac{\partial^2 p}{\partial r^2} d_1 d_2 \cos^2 \varphi$$

Přijímače 2. řádu

- Citlivost přijímače 2 řádu:

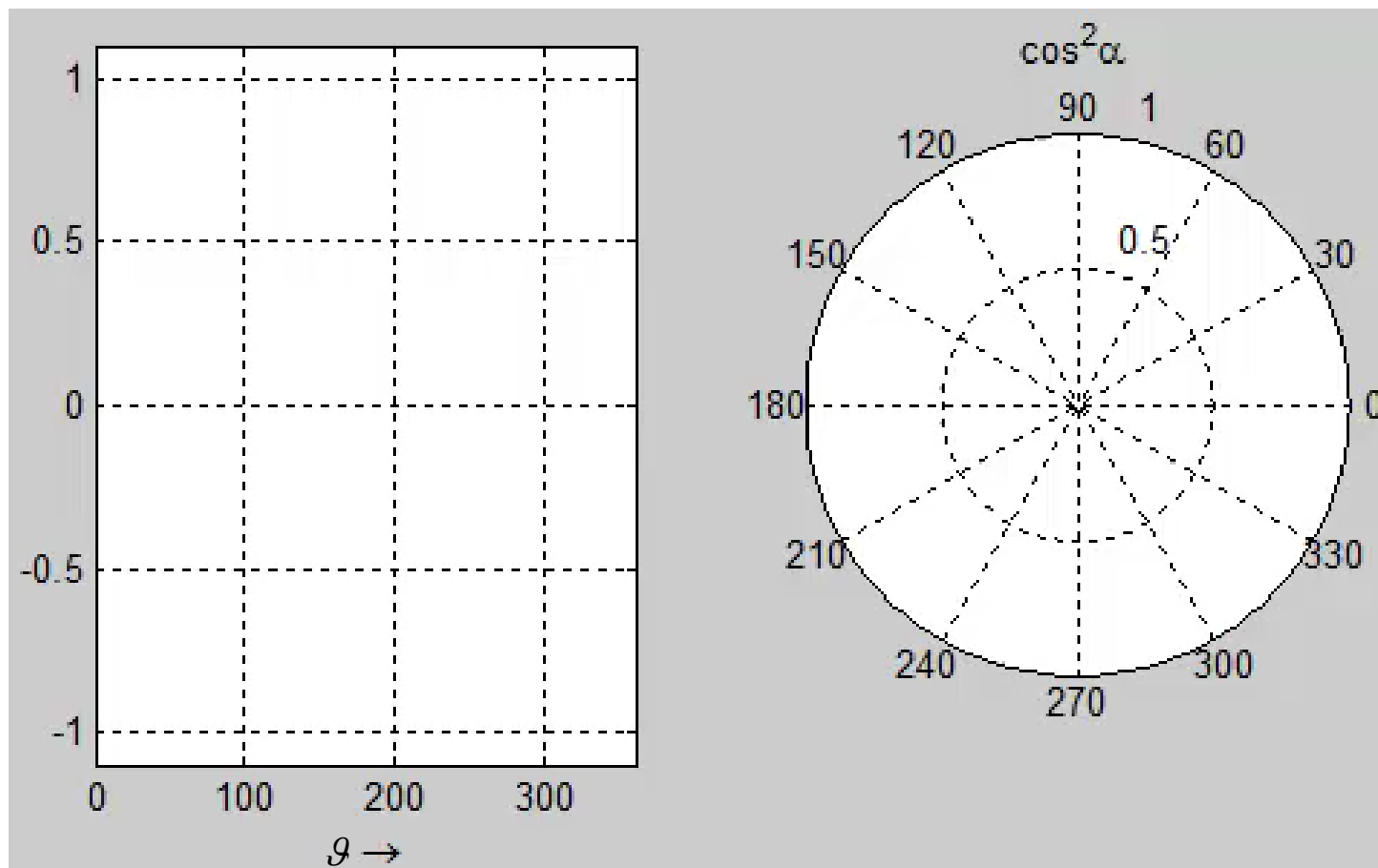
$$\eta = \frac{|\Sigma p|}{|p|} = \frac{\left| p \left(\frac{2}{r^2} - k^2 + j \frac{2k}{r} \right) d_1 d_2 \cos^2 \varphi \right|}{|p|} = A_2 d_1 d_2 \cos^2 \varphi \quad A_2(r, \omega) = \frac{2}{r^2} - k^2 + j \frac{2k}{r}$$

- Směrová funkce:

$$\zeta(\varphi) = |\cos^2 \varphi|$$

$$\zeta(\varphi, \vartheta) = |\cos^2 \varphi \cos \vartheta|$$

Směrová charakteristika přijímače 2. řádu

Vzdálenostní charakteristika přijímače 2. řádu

- S rostoucí vzdáleností klesá reálná část A_2 rychleji než imaginární

$$A_2 = \frac{2}{r^2} - k^2 + j \frac{2k}{r} \quad |A_2| = \sqrt{\frac{4}{r^4} + k^4}$$

- pro malé vzdálenosti je modul A_2 určen $2/r^2$

$$\lim_{r \rightarrow 0} A_2 = \sqrt{\frac{4}{r^4}} = \frac{2}{r^2}$$

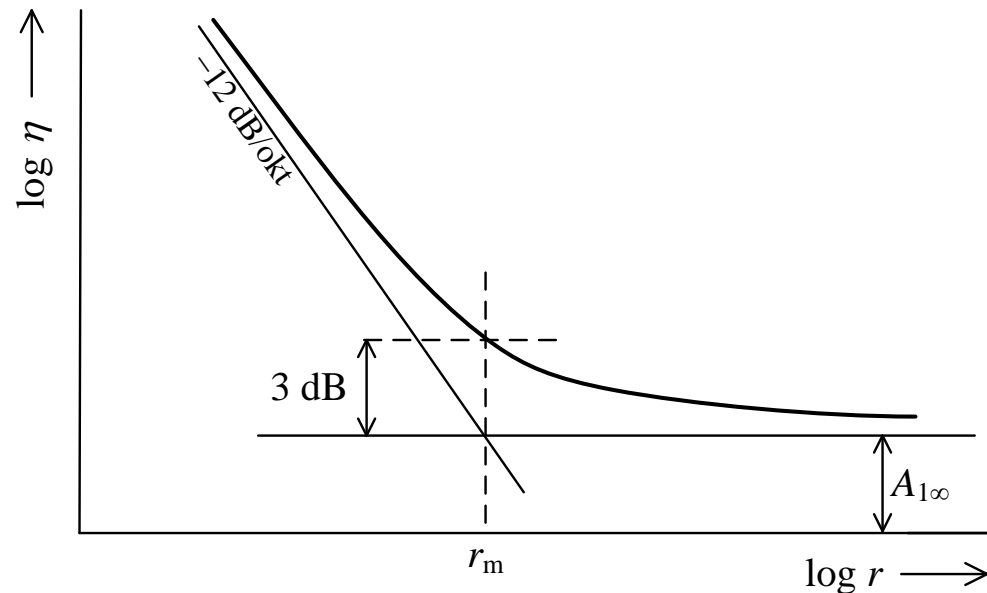
- pro velké vzdálenosti k^2 :

$$\lim_{r \rightarrow \infty} A_2 = \sqrt{k^4} = k^2 = \left(\frac{\omega}{c_0} \right)^2$$

- mezní vzdálenost:

$$r_m = \sqrt{2}/k$$

$$|A_{1m}| = \sqrt{2}k^2 = \sqrt{2}|A_{1\infty}|$$

Přijímače n -tého řádu

- Zapojení dvou přijímačů $n-1$. řádu na společné ose
- Součet tlaků působících na přijímač:

$$\sum p = \frac{\partial^n p}{\partial r^n} \Delta r_1 \Delta r_2 \dots \Delta r_n = \frac{\partial^n p}{\partial r^n} d_1 d_2 \dots d_n \cos^n \varphi$$

- n -tá parciální derivace vlnové rovnice kulové vlny:

$$\frac{\partial^n p}{\partial r^n} = (-1)^n A_n$$

- Citlivost přijímače n -tého řádu:

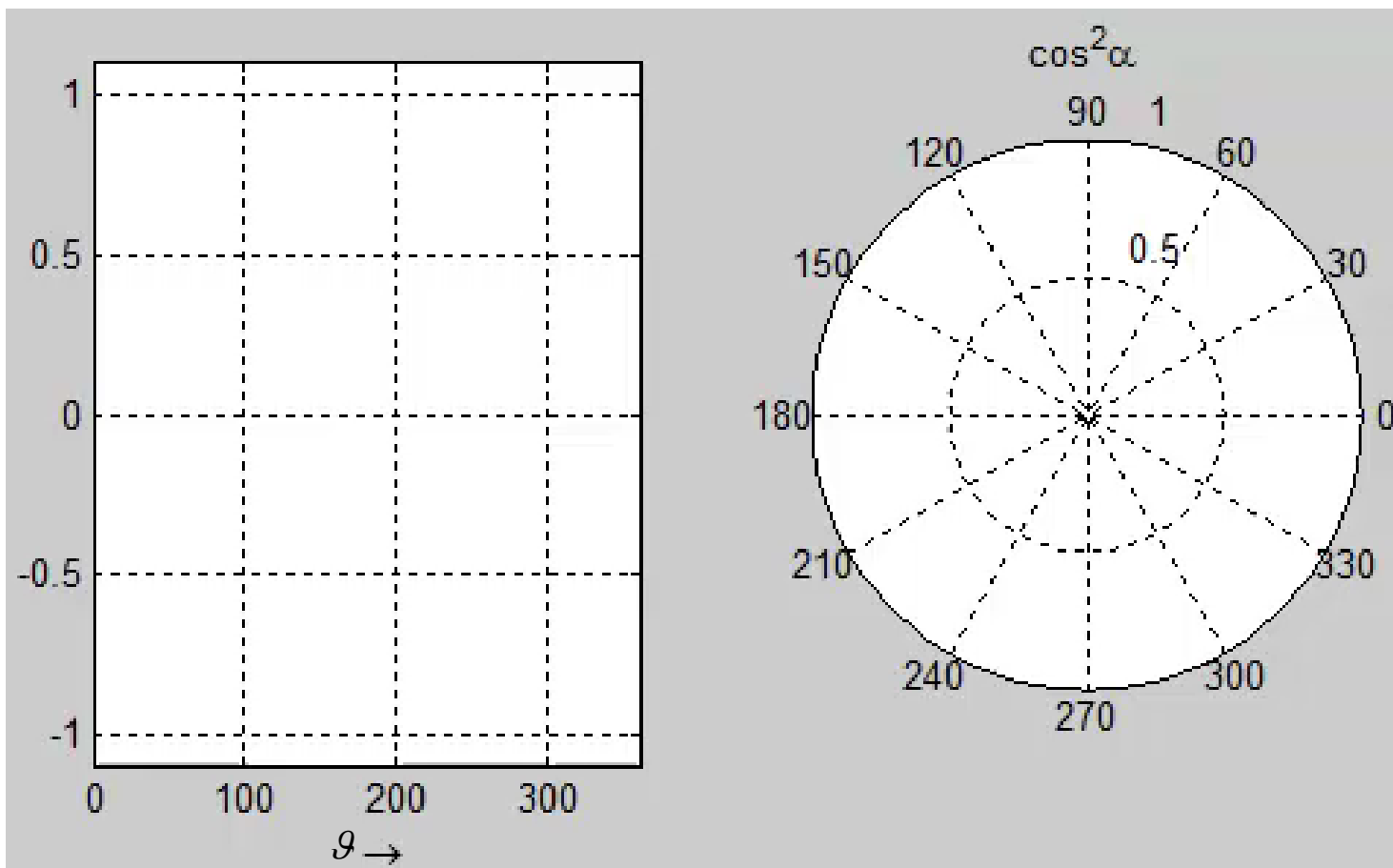
$$\eta = |A_n d_1 d_2 \dots d_n \cos^n \varphi|$$

- Směrová funkce:

$$\zeta(\varphi) = |\cos^n \varphi|$$

$$\zeta(\varphi, \vartheta) = |\cos^n \varphi \cos \vartheta|$$

Směrová charakteristika přijímače n -tého řádu

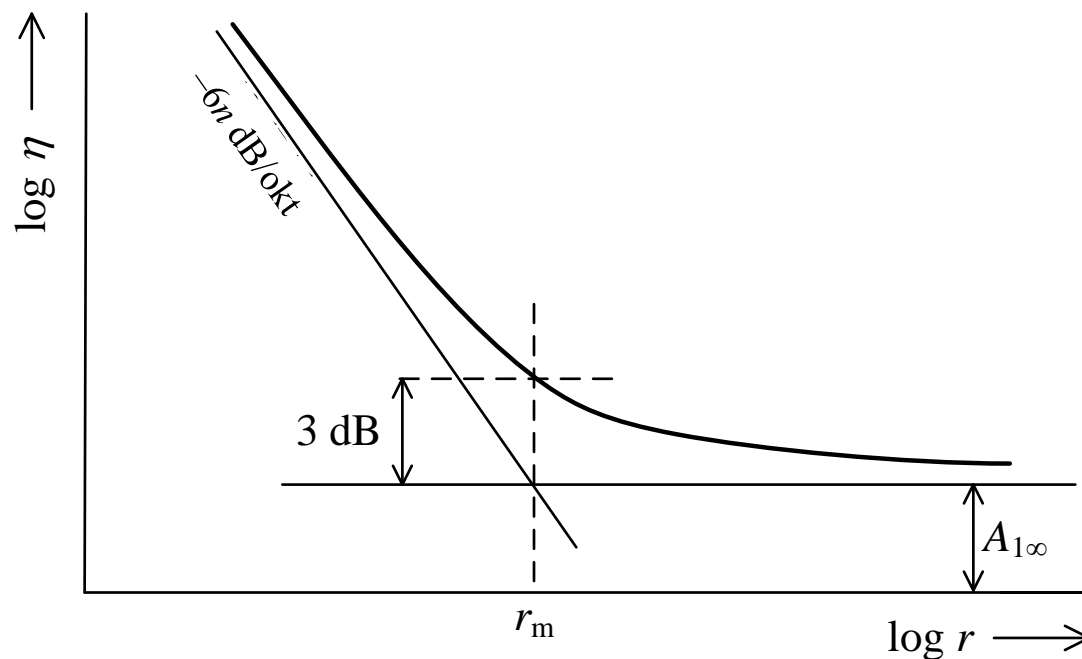

Přijímače *n*tého řádu

- Citlivost na blízké zdroje zvuku roste s n -tou mocninou vzdálenosti od zdroje → strmost $-6n$ dB/okt

$$\lim_{r \rightarrow 0} A_n = \frac{\textit{konst.}}{r^n}$$

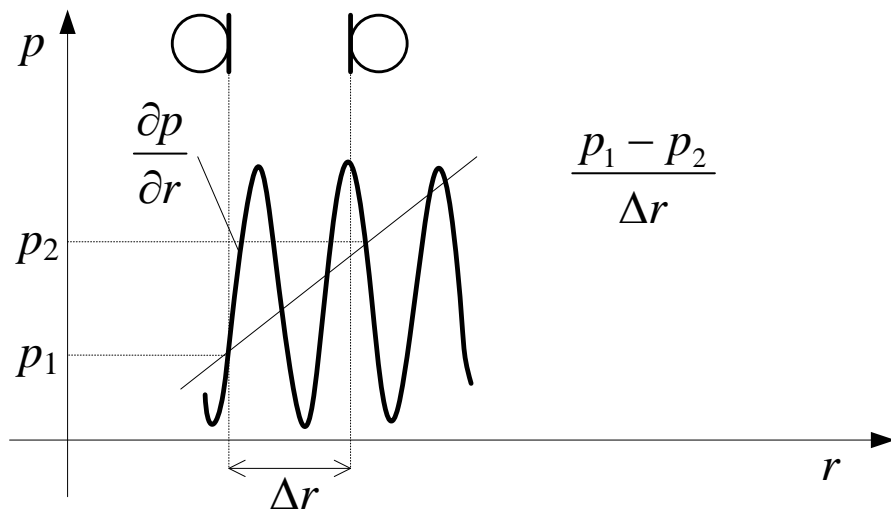
$$\lim_{r \rightarrow \infty} A_n = k^n$$

Vliv konečných rozměrů přijímače

- Rozměry akustických obvodů přijímače jsou srovnatelné s vlnovou délkou nebo větší
- Pro rozdíl tlaků u přijímače 1. řádu neplatí $p_1(t) - p_2(t) = \partial p / \partial r \cdot \Delta r$
- Chybová funkce: poměr lineární aproximace ku skutečnému rozdílu tlaků

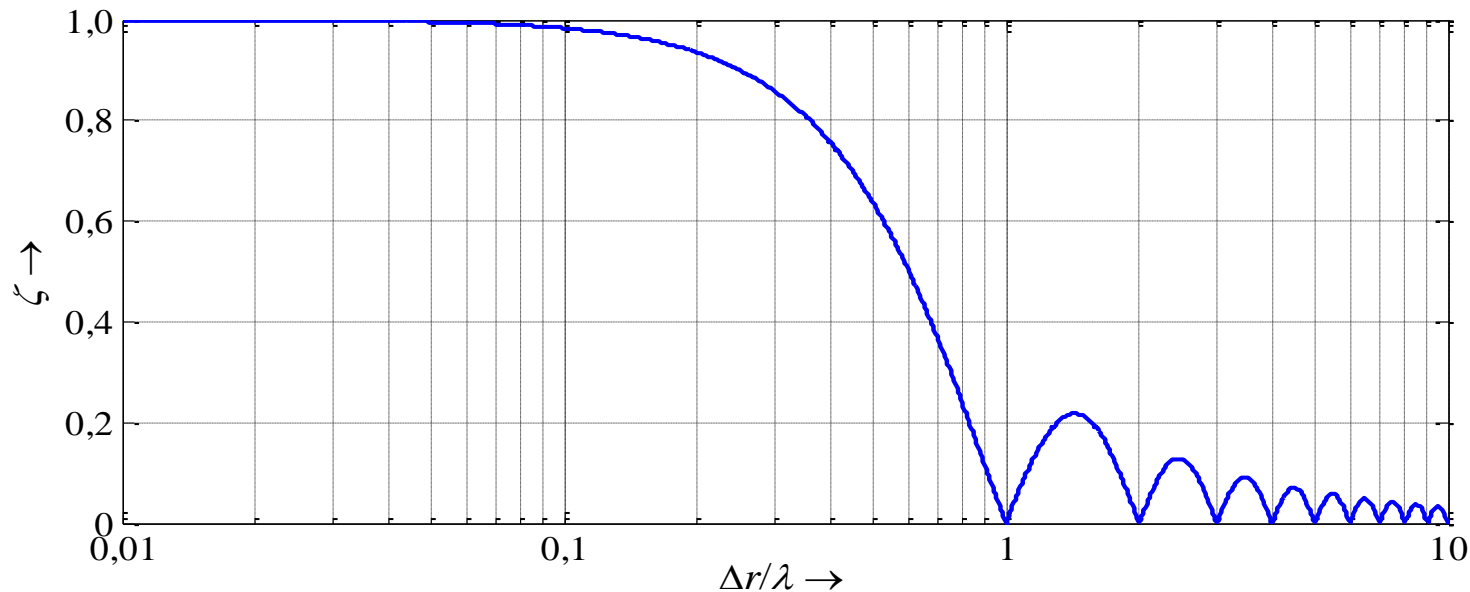
$$\chi = \frac{\Delta p}{\Delta p_{\text{ID}}} = \frac{p_1(t) - p_2(t)}{-\frac{\partial p}{\partial r} \Delta r}$$

Vliv konečných rozměrů přijímače

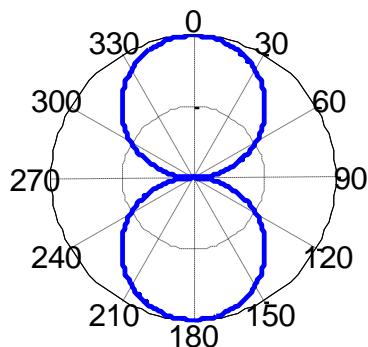
- Chybová funkce pro přijímače 1. řádu:
- Chybová funkce kmitočtové charakteristiky (pro $\varphi = 0$)

$$\xi = \frac{\sin\left(\frac{k\Delta r}{2} \cos \varphi\right)}{\frac{k\Delta r}{2}}$$

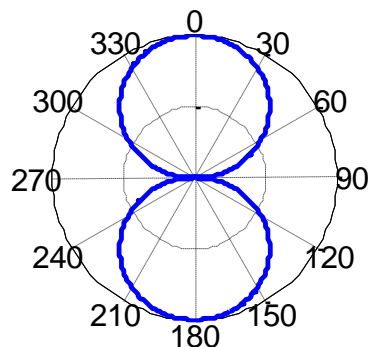

Vliv konečných rozměrů přijímače

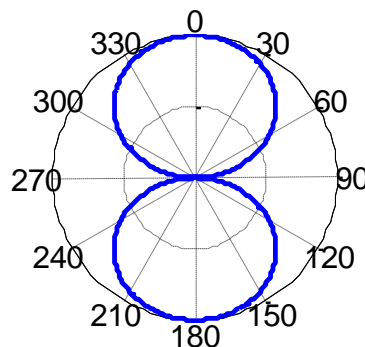
- Směrová charakteristika přijímače 1. řádu

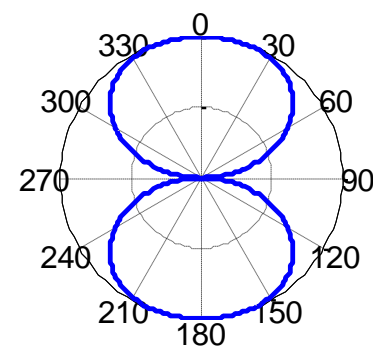
$$\Delta r/\lambda = 1/8$$

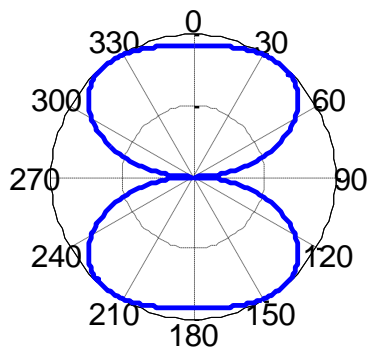
$$\Delta r/\lambda = 1/4$$

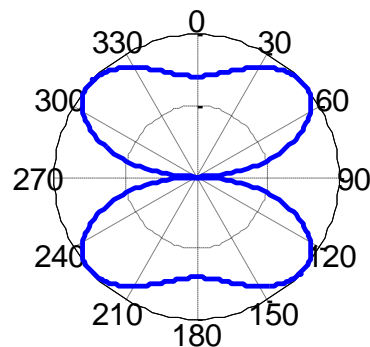
$$\Delta r/\lambda = 3/8$$

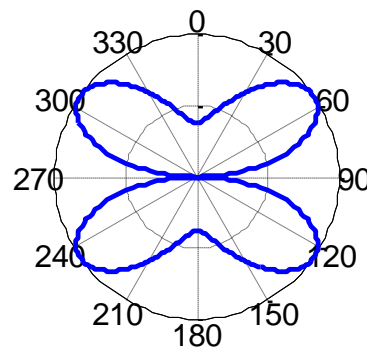
$$\Delta r/\lambda = 1/2$$

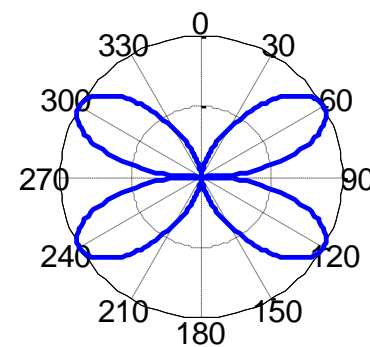
$$\Delta r/\lambda = 5/8$$

$$\Delta r/\lambda = 3/4$$

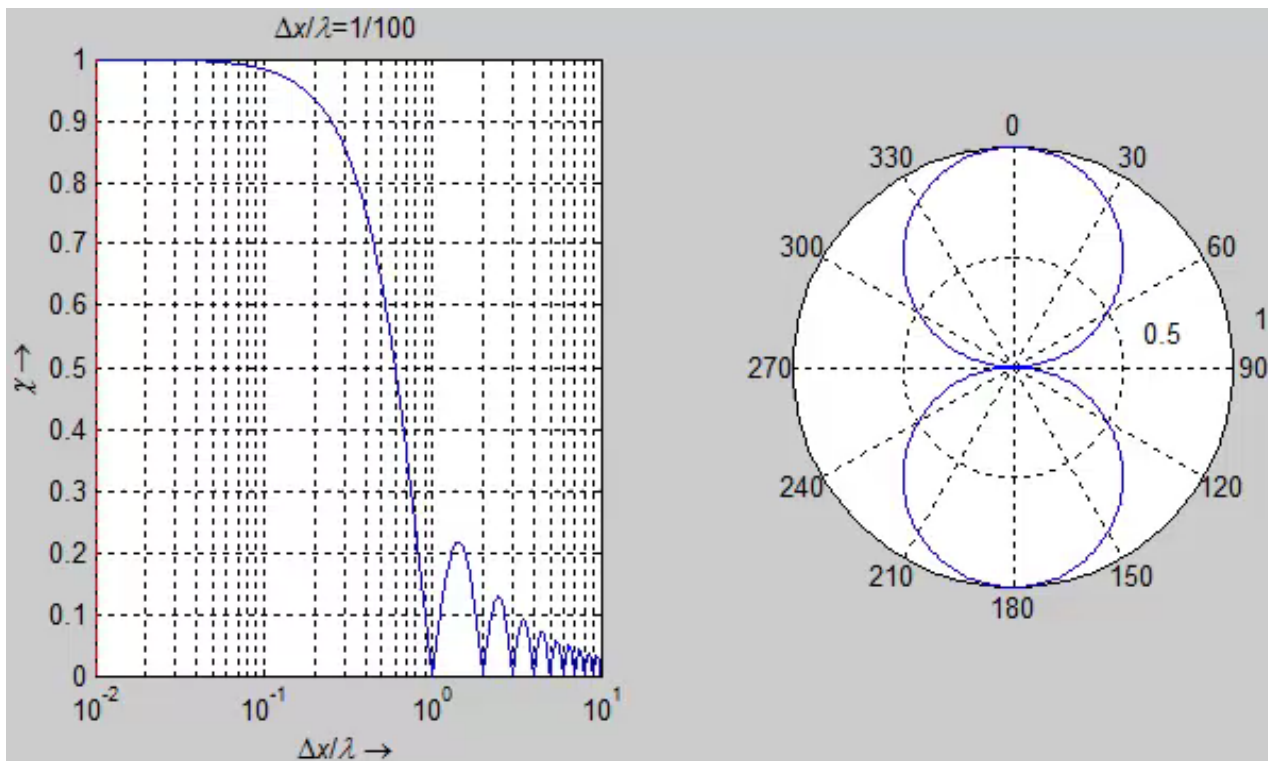
$$\Delta r/\lambda = 7/8$$

$$\Delta r/\lambda = 1$$

Vliv konečných rozměrů přijímače

- Směrová charakteristika přijímače 1. řádu

Směrové přijímače

Směrové přijímače 1. řádu

- Spojení gradientního přijímače 0. a 1. řádu v jednom bodě
- Výstupní napětí:

$$u(t) = u_0(t) + u_1(t) = \eta_0 p + \eta_1 p \cos \varphi = p \eta_0 \left(1 + \frac{\eta_1}{\eta_0} \cos \varphi \right)$$

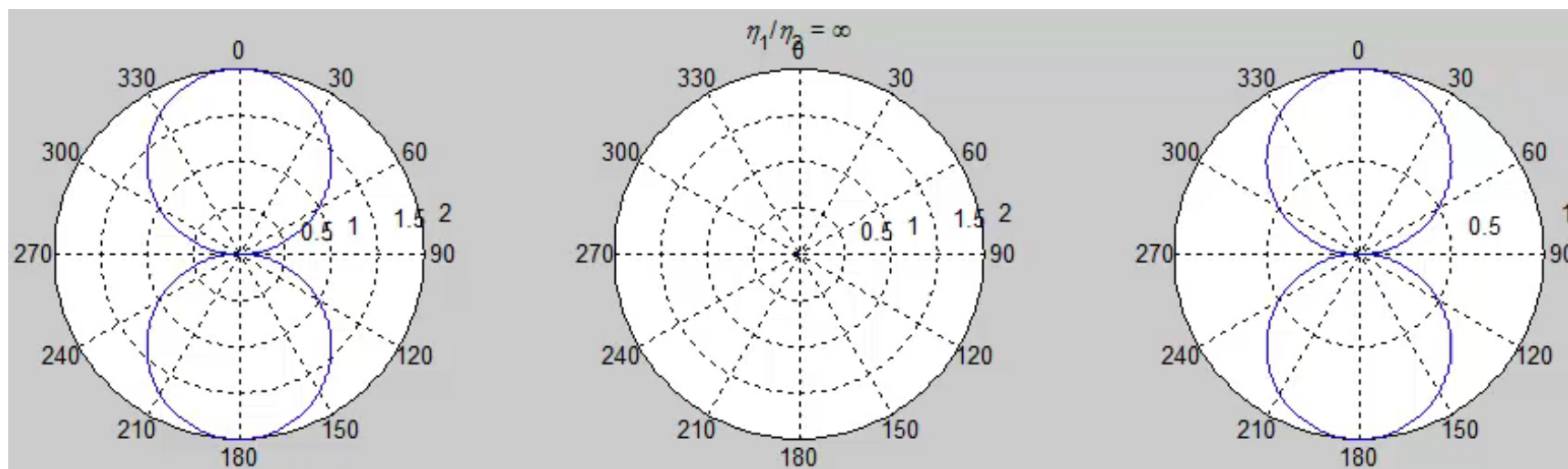
u_0 – výstupní napětí přijímače 0. řádu, u_1 – výstupní napětí přijímače 1. řádu,
 η_0 – citlivost přijímače 0. řádu, η_1 – citlivost přijímače 1. řádu

- Směrová funkce:

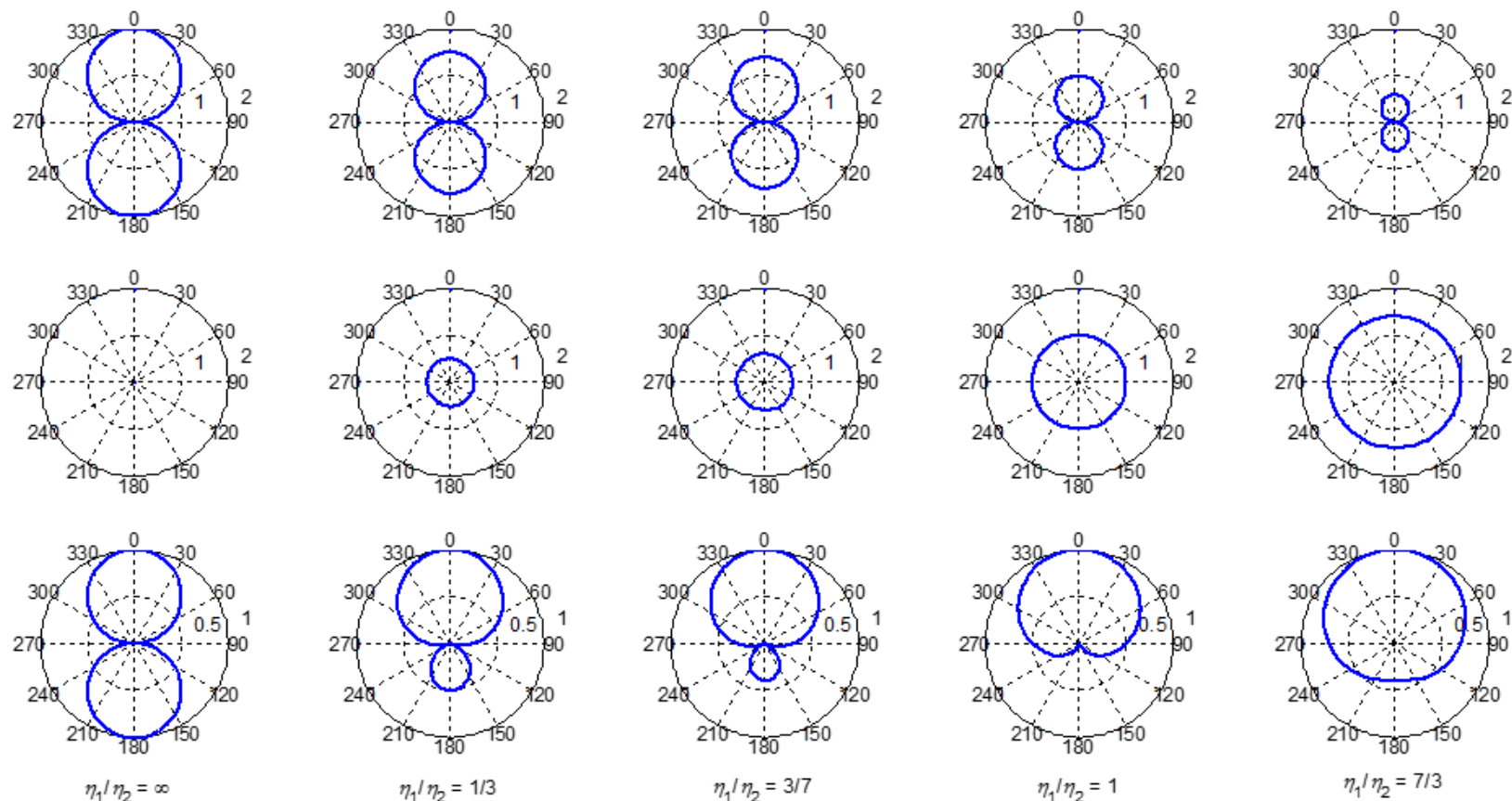
$$\zeta(\varphi) = |\eta_0 + \eta_1 \cos \varphi| \quad \eta_0 + \eta_1 = 1$$

- Poměrem citlivosti η_1/η_0 je možné měnit tvar směrové charakteristiky přijímače.

Směrová charakteristika směrového přijímače 1. řádu

Směrová charakteristika směrového přijímače 1. řádu

hyperkardioida (Q=4)

superkardioida (Q=3,7)

kardioida (Q=3)

subkardioida (Q=1,8)

Parametry směrových přijímačů 1. řádu

- **Činitel směrovosti:** poměr citlivosti ve volném a difúzním poli

$$Q = \frac{\eta_V^2}{\eta_D^2} = \frac{1}{\frac{1}{2} \int_0^\pi [\zeta(\varphi)]^2 \sin \varphi \, d\varphi} = \frac{1}{\frac{1}{2} \int_0^\pi [\eta_0 + \eta_1 \cos \varphi]^2 \sin \varphi \, d\varphi} = \frac{3}{3\eta_0^2 + \eta_1^2}$$

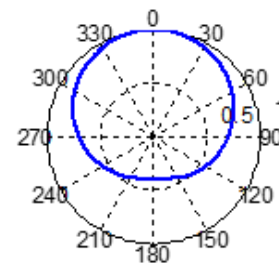
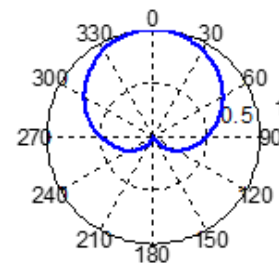
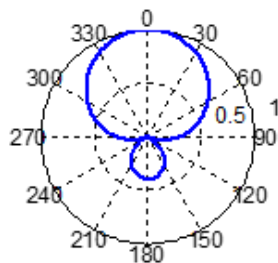
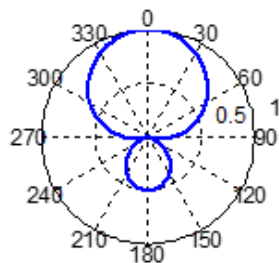
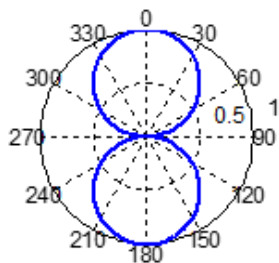
- Úhel nulové citlivosti φ_0

$$\zeta(\varphi_0) = 0 \rightarrow \eta_0 + \eta_1 \cos \varphi_0 = 0 \quad \varphi_0 = \arccos\left(-\frac{\eta_0}{\eta_1}\right)$$

- Úhel poklesu citlivosti na polovinu $\varphi_{-6\text{dB}}$

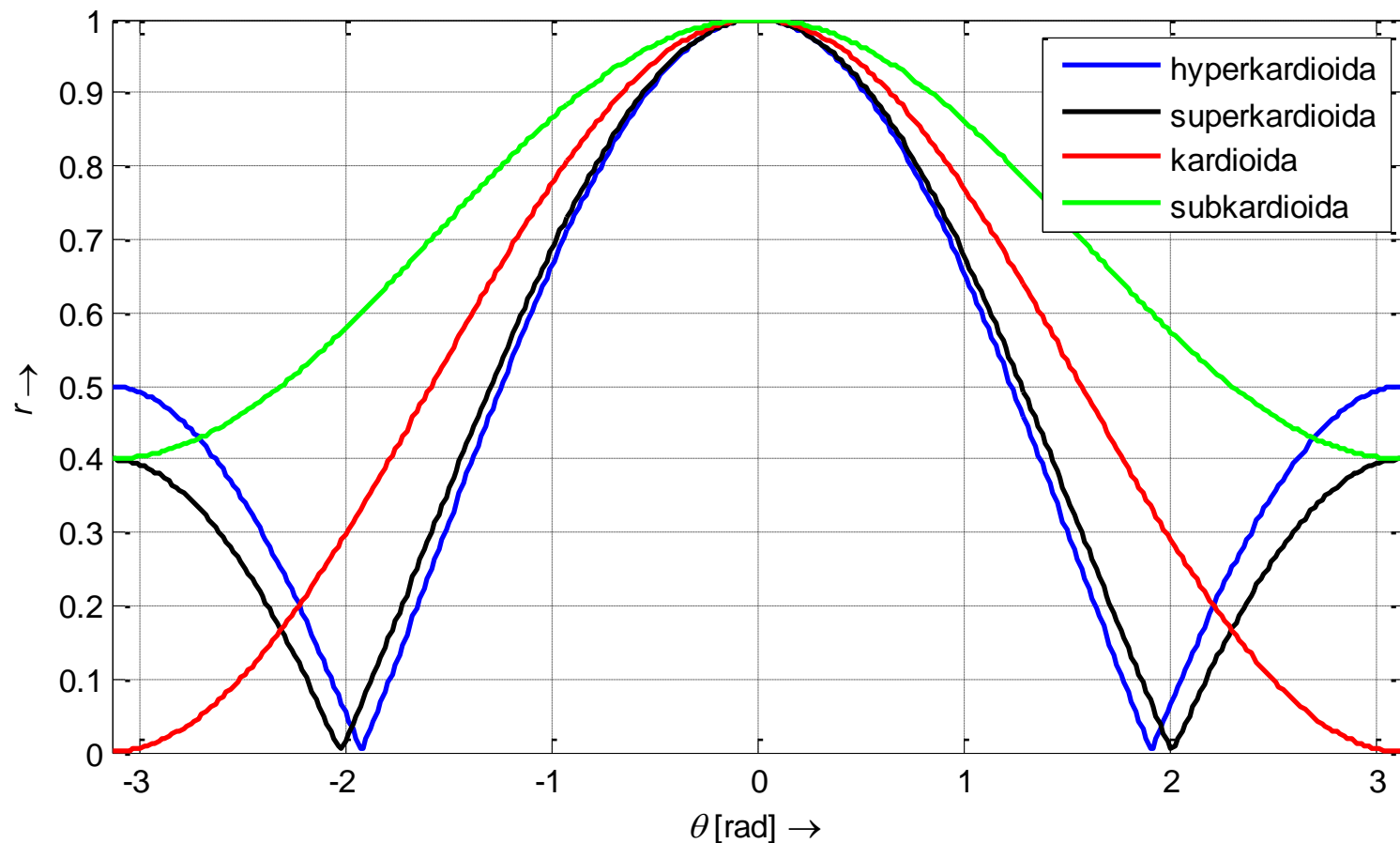
$$\frac{\zeta(\varphi_{-6\text{dB}})}{\zeta(0)} = 0,5 \quad \varphi_{-6\text{dB}} = \arccos \frac{0,5 - \eta_0}{\eta_1}$$

Parametry směrových přijímačů 1. řádu

1. řád	hyperkardioida	superkardioida	kardioida	subkardioida
$\eta_0 = 0, \eta_1 = 1$	$\eta_0 = 0,25, \eta_1 = 0,75$	$\eta_0 = 0,37, \eta_1 = 0,63$	$\eta_0 = 0,5, \eta_1 = 0,5$	$\eta_0 = 0,7, \eta_1 = 0,3$
$Q = 3$	$Q = 4$	$Q = 3,7$	$Q = 3$	$Q = 1,8$
$\varphi_{-6dB} = 60^\circ$	$\varphi_{-6dB} = 70^\circ$	$\varphi_{-6dB} = 78^\circ$	$\varphi_{-6dB} = 90^\circ$	$\varphi_{-6dB} = 132^\circ$
$\varphi_0 = 90^\circ$	$\varphi_0 = 110^\circ$	$\varphi_0 = 126^\circ$	$\varphi_0 = 180^\circ$	-
$DF = 1,7$	$DF = 2$	$DF = 1,9$	$DF = 1,7$	$DF = 1,3$

Charakteristiky směrových přijímačů 1. řádu

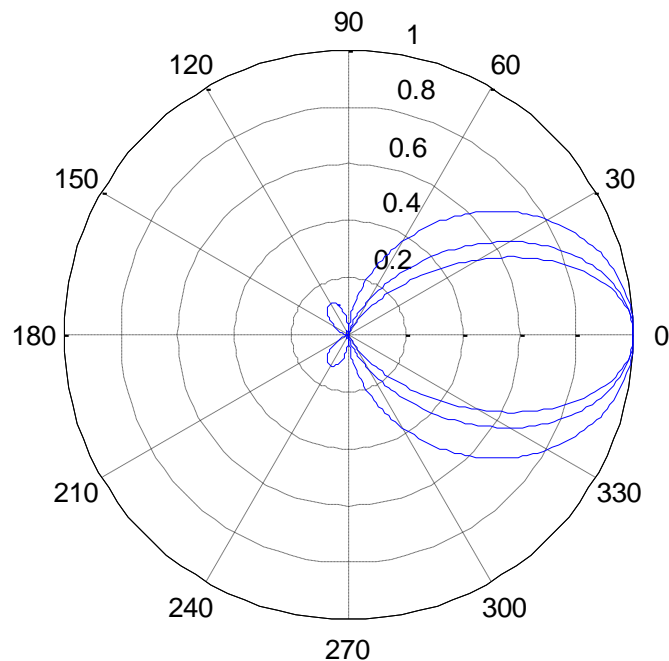

Směrové přijímače vyšších řádů

- Spojení gradientních přijímačů různých řádů v jednom bodě
- Nejčastěji spojení přijímače 0. řádu, 1. řádu a $n-1$. řádu
- Směrová funkce:

$$\zeta(\varphi) = \left| (0,5 + 0,5 \cos \varphi) \cos^{n-1} \varphi \right|$$

n – řád přijímače

3D koincidenční soustavy akustických přijímačů

Soustavy akustických přijímačů

- Koincidenční soustavy
  - přijímače umístěny virtuálně v jediném bodě (resp. ve vzdálenosti menší, než vlnová délka snímaného zvuku):
  - vlnění dopadá ze všech směrů se stejnou fází
  - sestavu lze teoreticky považovat za gradientní
- Soustavy s blízkými přijímači
  - přijímače nejsou umístěny v jednom bodě
  - mezi zvukovým vlněním dopadajícím na mikrofony je fázový rozdíl záviselý na směru přicházejícího zvukového vlnění

Stereofonní soustavy

- Koincidenční soustavy
  - XY: pár přijímačů umístěných v jedné rovině a natočené mezi sebou o určitý úhel (kardioidní směrová charakteristika: 90° až 120° , hyperkardioidní směrová charakteristika: 60° až 120°)
  - Blumleinova technika: pár přijímačů s osmičkovou směrovou charakteristikou natočené o 90°
  - MS (Midcomponent – Side component): kardioidní přijímač umístěný v ose zdroje zvuku a přijímač s osmičkovou charakteristikou orientovaný stranově
- Rozložené snímání (AB stereo): všesměrové přijímače
- Soustavy blízké koincidence
  - ORTF: dva kardioidní přijímače se vzdáleností referenčních bodů 170 mm a úhlem 110° mezi jejich akustickými osami
  - NOS: dva kardioidní přijímače se vzdáleností referenčních bodů 300 mm a úhlem 90° mezi jejich akustickými osami
  - DIN, ...

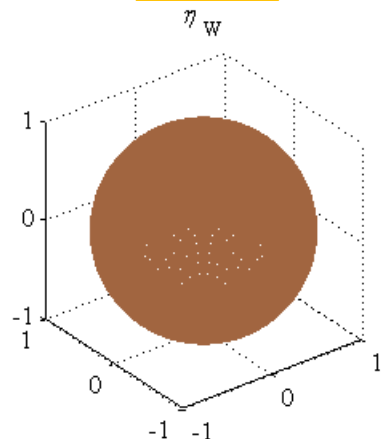
3D soustavy

- A-format: čtveřice přijímačů v koincidenčním čtyřstěnu, subkardioidní charakteristika s akustickou osou orientovanou ve směru:
  1. $(\pi/2, \pi/5)$, left front (LF) – složka $s_{LF}(t)$
  2. $(3\pi/2, -\pi/5)$, right front (RF) – složka $s_{RF}(t)$
  3. $(-\pi/2, -\pi/5)$, left back (LB) – složka $s_{LB}(t)$
  4. $(-3\pi/2, \pi/5)$, right back (RB) – složka $s_{RB}(t)$
- B-format: čtveřice přijímačů s referenčními body v jednom místě:
  1. všesměrový přijímač W odpovídající akustickému tlaku (0. řád) – složka $s_W(t)$
  2. rychlostní přijímač X ve směru souřadnice x (1. řád) – složka $s_X(t)$
  3. rychlostní přijímač Y ve směru souřadnice y (1. řád) – složka $s_Y(t)$
  4. rychlostní přijímač Z ve směru souřadnice z (1. řád) – složka $s_Z(t)$

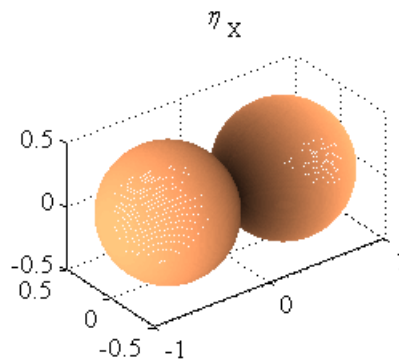
Soustava přijímačů B-format

- Čtveřice přijímačů s referenčními body v jednom místě:
  - všesměrový přijímač W odpovídající akustickému tlaku (0. řád) – složka $s_W(t)$
  - rychlostní přijímač X ve směru souřadnice x (1. řád) – složka $s_X(t)$
  - rychlostní přijímač Y ve směru souřadnice y (1. řád) – složka $s_Y(t)$
  - rychlostní přijímač Z ve směru souřadnice z (1. řád) – složka $s_Z(t)$

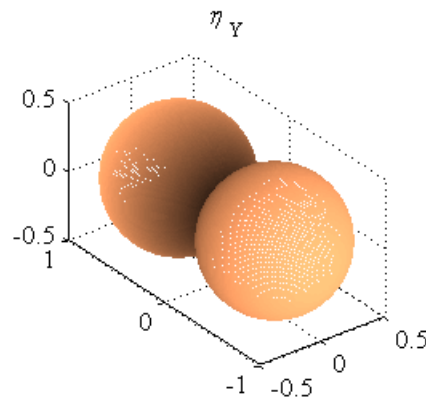
$$\zeta_W = 1$$

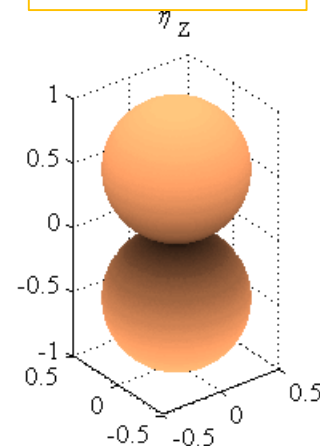
$$\zeta_X(\varphi, \vartheta) = |\cos \varphi \cos \vartheta|$$

$$\zeta_Y(\varphi, \vartheta) = |\sin \varphi \cos \vartheta|$$

$$\zeta_Z(\vartheta) = |\sin \vartheta|$$

Zpracování signálu soustavy B-format

- Váhováním a sečtením signálů jednotlivých přijímačů sestavy získáme signál virtuálního přijímače:

$$s(t, \varphi, \mathcal{G}) = g_W s_W(t) + g_X s_X(t) + g_Y s_Y(t) + g_Z s_Z(t)$$

g_W, g_X, g_Y, g_Z - váhovací činitele

- Aplikace:
  1. rotace akustické osy virtuálního přijímače
  2. změna směrovosti virtuálního přijímače

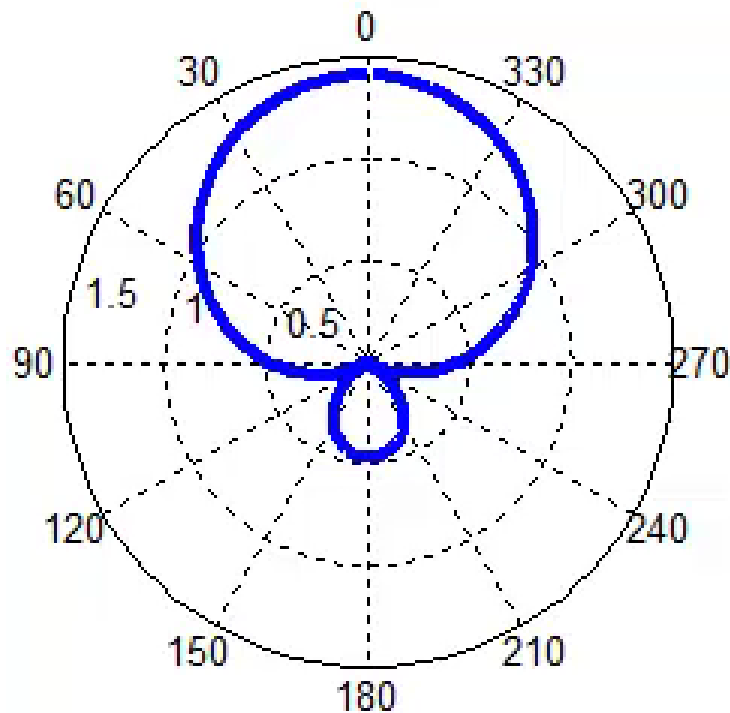
Rotace akustické osy

- Převodem sférických souřadnic jednotkového vektoru v požadovaném směru (φ_0, ϑ_0) na kartézské získáme zesilovací činitele pro požadovaný směr akustické osy virtuálního přijímače:

$$g_X(\varphi_0, \vartheta_0) = \cos \varphi_0 \cos \vartheta_0$$

$$g_Y(\varphi_0, \vartheta_0) = \sin \varphi_0 \cos \vartheta_0$$

$$g_Z(\vartheta_0) = \sin \vartheta_0$$

Rotace akustické osy

- Výstupní signál přijímače 1. řádu s akustickou osou ve směru (φ_0, ϑ_0) :

$$s(t, \varphi_0, \vartheta_0) = g_X(\varphi_0, \vartheta_0)s_X(t) + g_Y(\varphi_0, \vartheta_0)s_Y(t) + g_Z(\vartheta_0)s_Z(t)$$

- Směrová funkce:

$$\zeta(\varphi_0, \vartheta_0) = |g_X(\varphi_0, \vartheta_0)\zeta_X(\varphi_0, \vartheta_0) + g_Y(\varphi_0, \vartheta_0)\zeta_Y(\varphi_0, \vartheta_0) + g_Z(\vartheta_0)\zeta_Z(\vartheta_0)|$$

$$g_X(\varphi_0, \vartheta_0) = \cos \varphi_0 \cos \vartheta_0$$

$$g_Y(\varphi_0, \vartheta_0) = \sin \varphi_0 \cos \vartheta_0$$

$$g_Z(\vartheta_0) = \sin \vartheta_0$$

Změna směrovosti

- Směrový přijímač 1. řádu s akustickou osou v ose x:

- výstupní signál

$$s(t) = \eta_0 s_w(t) + \eta_1 s_x(t) = s_w(t)(\eta_0 + \eta_1 \cos \varphi)$$

- směrová funkce

$$\zeta = |\eta_0 + \eta_1 \cos \varphi| \quad \eta_0 + \eta_1 = 1$$

η_0 – citlivost přijímače 0. řádu, η_1 – citlivost přijímače 1. řádu

- Směrový přijímač 1. řádu s akustickou osou ve směru (φ_0, ϑ_0) :

- výstupní signál

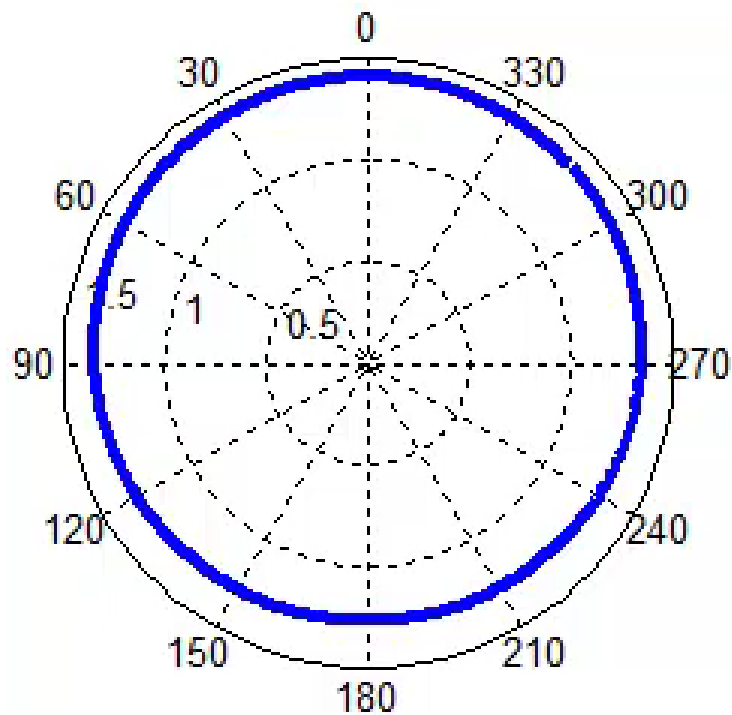
$$s(t, \varphi_0, \vartheta_0) = g_w s_w(t) + (1 - g_w) [g_x(\varphi_0, \vartheta_0) s_x(t) + g_y(\varphi_0, \vartheta_0) s_y(t) + g_z(\vartheta_0) s_z(t)]$$

- směrová funkce

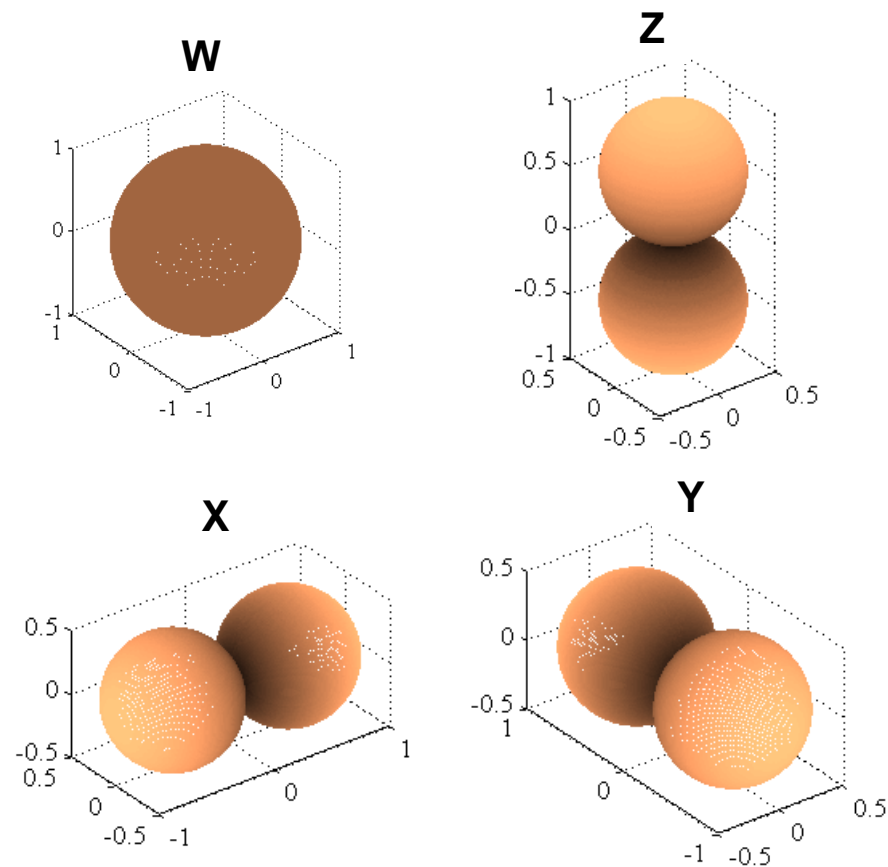
$$\zeta(\varphi_0, \vartheta_0) = |g_w \zeta_w + (1 - g_w) [g_x(\varphi_0, \vartheta_0) \zeta_x(\varphi_0, \vartheta_0) + g_y(\varphi_0, \vartheta_0) \zeta_y(\varphi_0, \vartheta_0) + g_z(\vartheta_0) \zeta_z(\vartheta_0)]|$$

→ g_w odpovídá η_0 , g_x, g_y, g_z odpovídají η_1 ve směrech os x, y a z

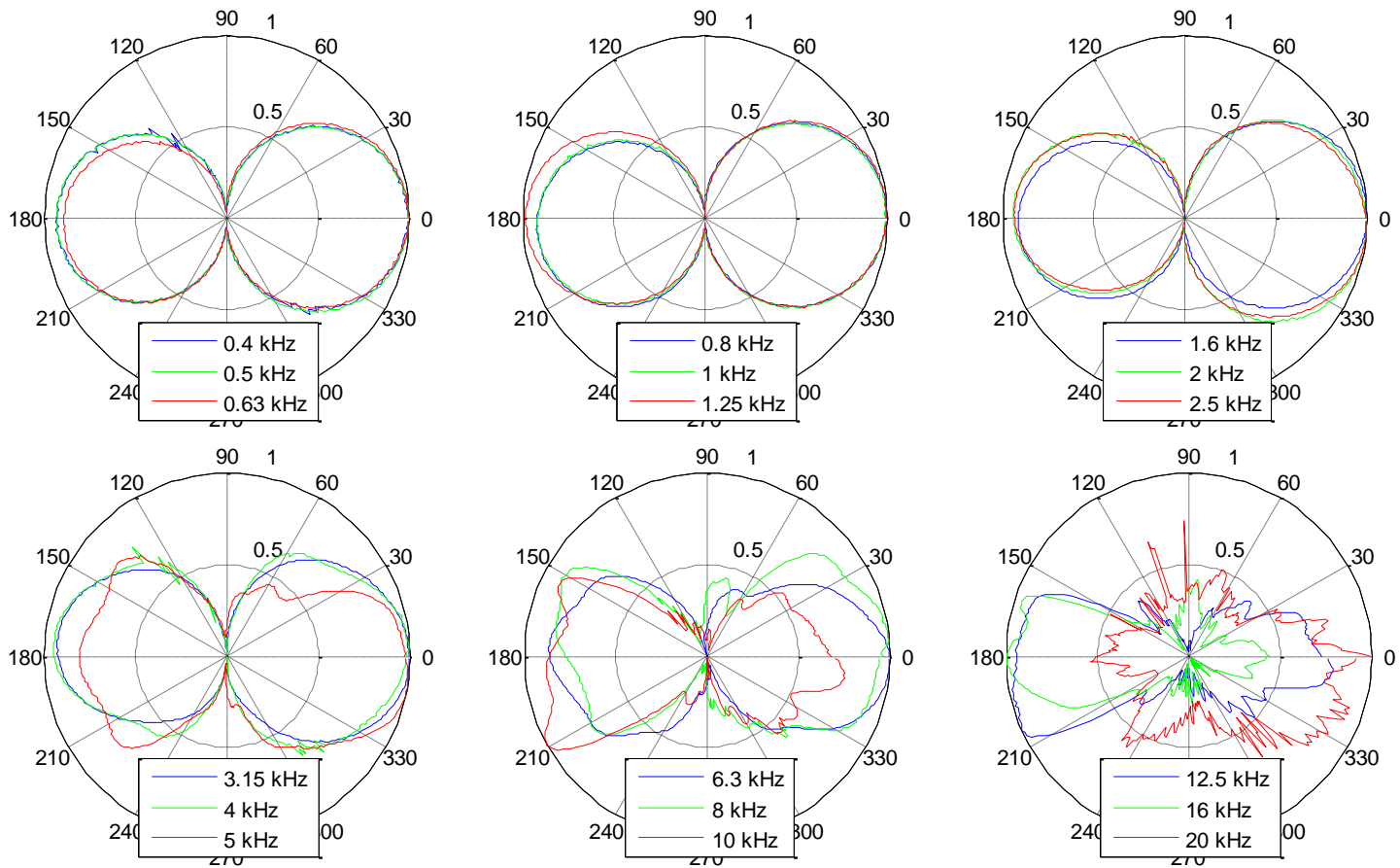
Změna směrovosti

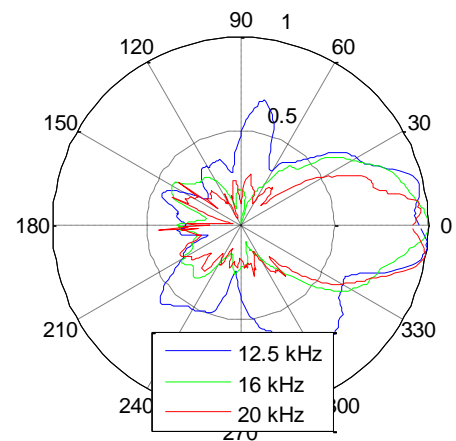
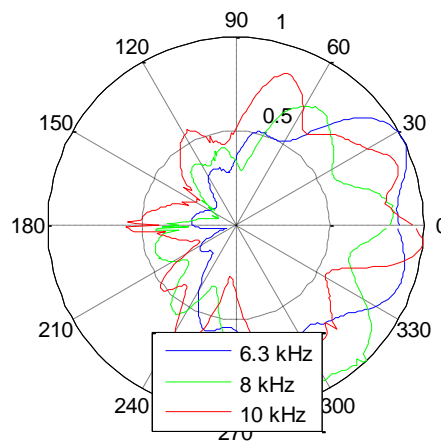
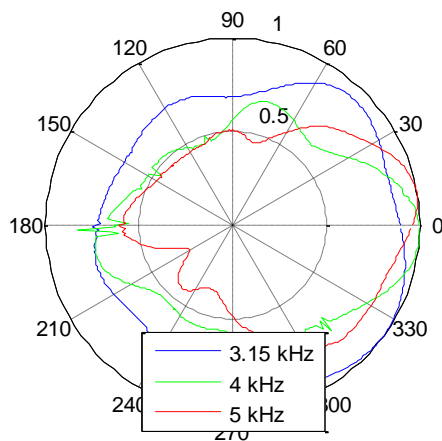
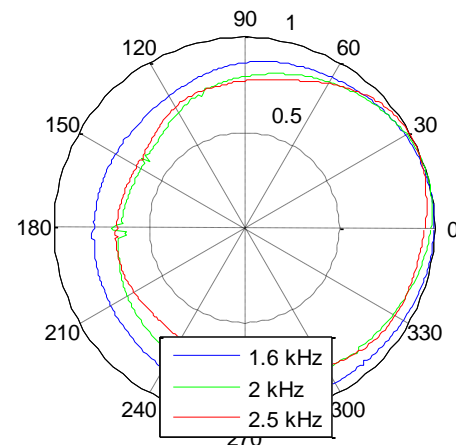
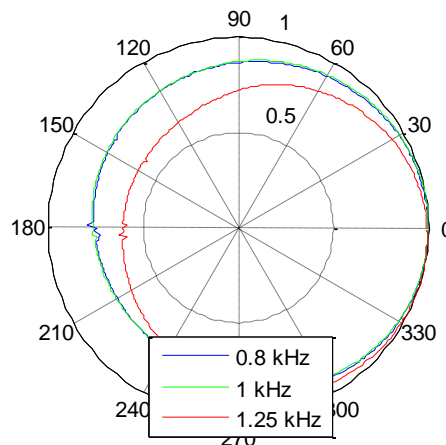
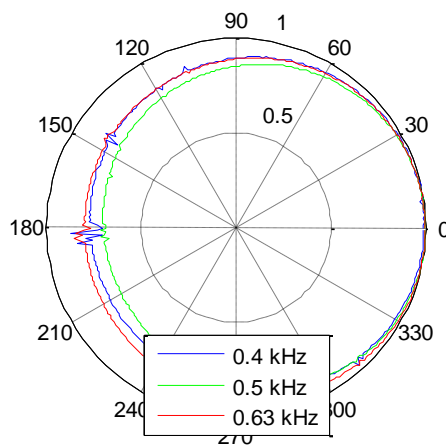
B-Format mikrofon

B-format mikrofon (AKG BlueLine) – složka X

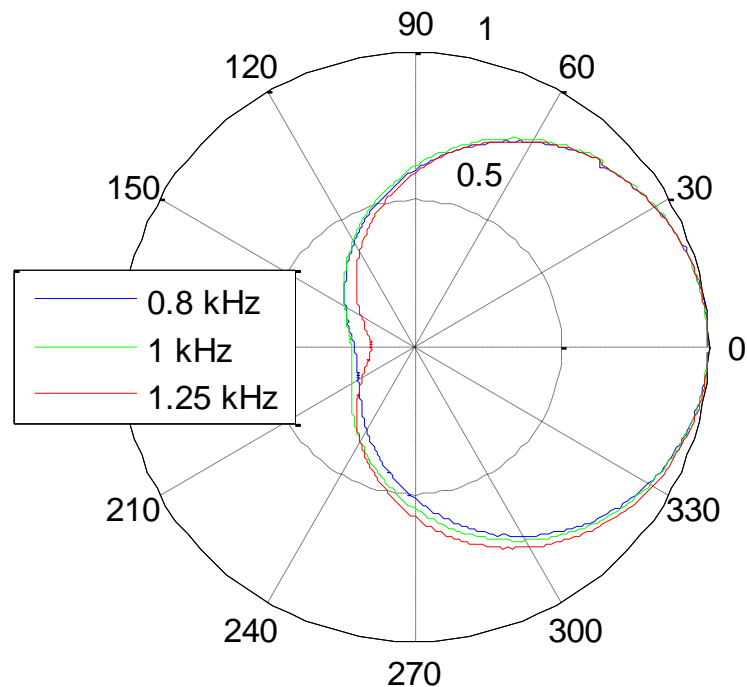

B-format mikrofon (AKG BlueLine) – složka W

Soustava přijímačů A-format

- Čtveřice přijímačů v koincidenčním čtyřřstěnu, subkardioidní charakteristika s akustickou osou orientovanou ve směru:
  - $(\pi/2, \pi/5)$, left front (*LF*) – složka $s_{LF}(t)$
  - $(3\pi/2, -\pi/5)$, right front (*RF*) – složka $s_{RF}(t)$
  - $(-\pi/2, -\pi/5)$, left back (*LB*) – složka $s_{LB}(t)$
  - $(-3\pi/2, \pi/5)$, right back (*RB*) – složka $s_{RB}(t)$

A-format mikrofon

- Převod A-format na B-format:

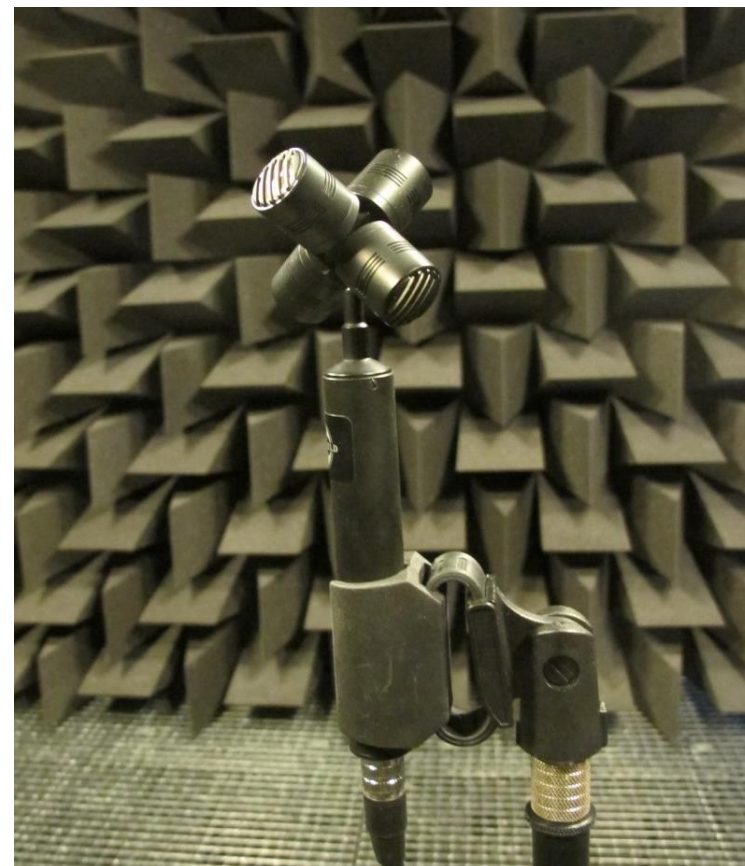
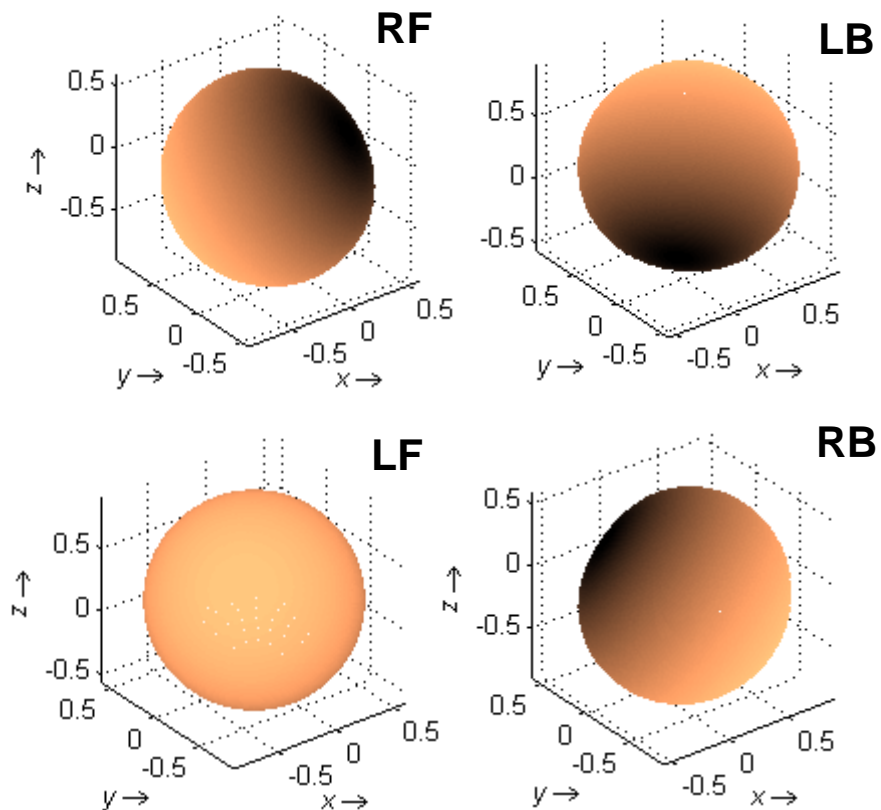
$$s_W(t) = \frac{1}{2} (s_{LB}(t) + s_{LF}(t) + s_{RF}(t) + s_{RB}(t))$$

$$s_X(t) = \frac{1}{2} (-s_{LB}(t) + s_{LF}(t) + s_{RF}(t) - s_{RB}(t))$$

$$s_Y(t) = \frac{1}{2} (s_{LB}(t) + s_{LF}(t) - s_{RF}(t) - s_{RB}(t))$$

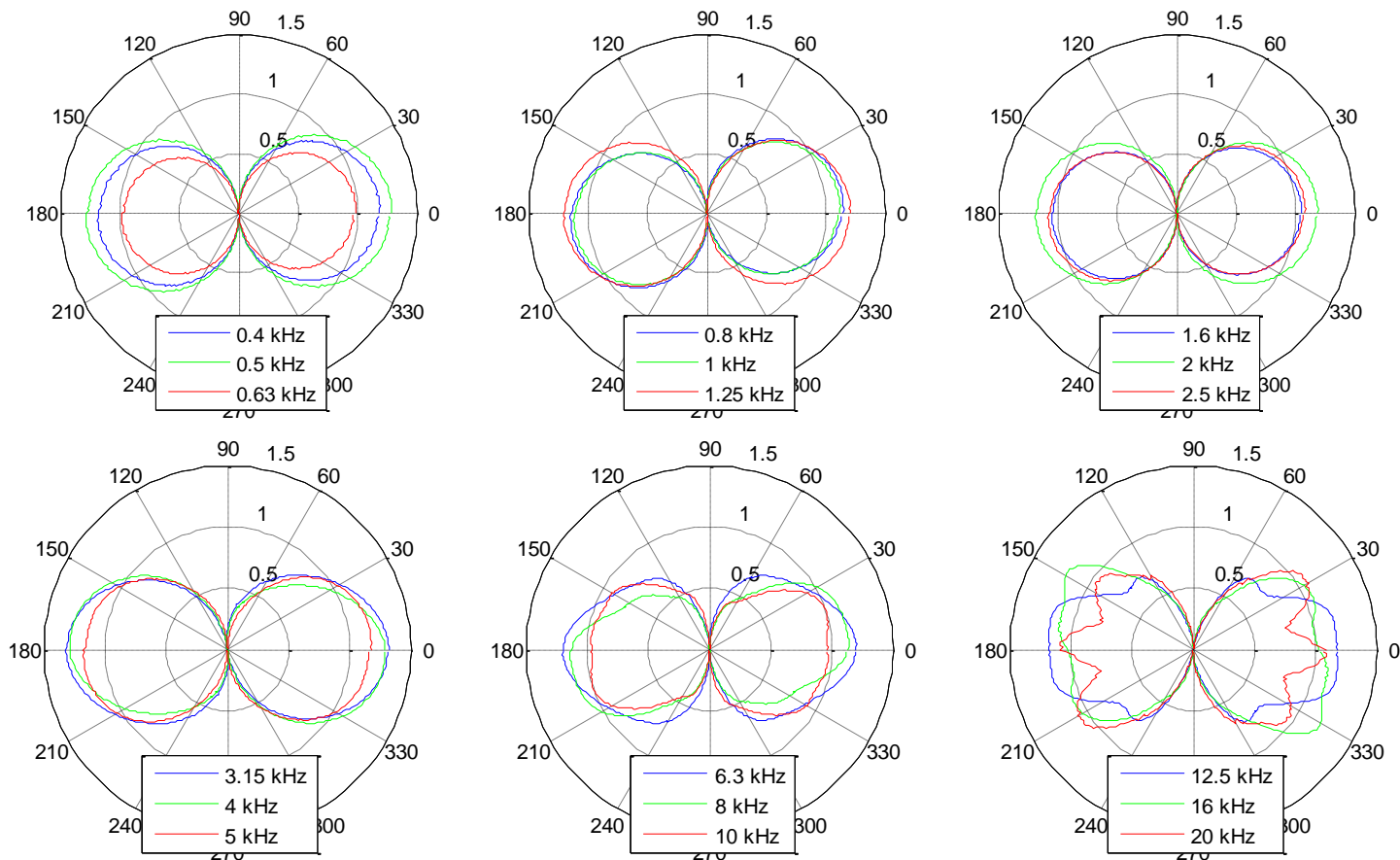
$$s_Z(t) = \frac{1}{2} (-s_{LB}(t) + s_{LF}(t) - s_{RF}(t) + s_{RB}(t)).$$

A-format mikrofon

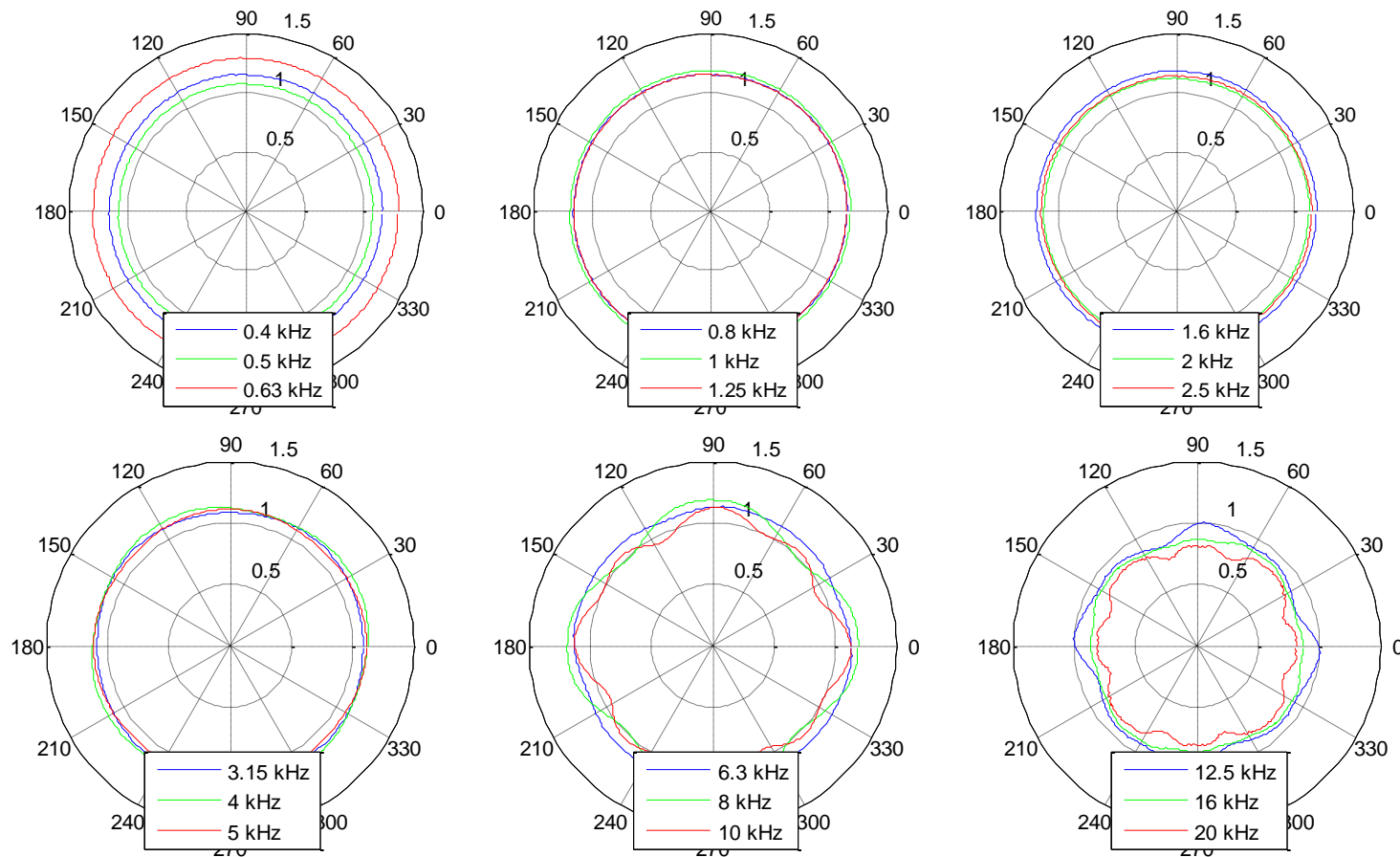

A-format mikrofon (SPS200) – přepočítaná složka X

A-format mikrofon (SPS200) – přepočítaná složka W

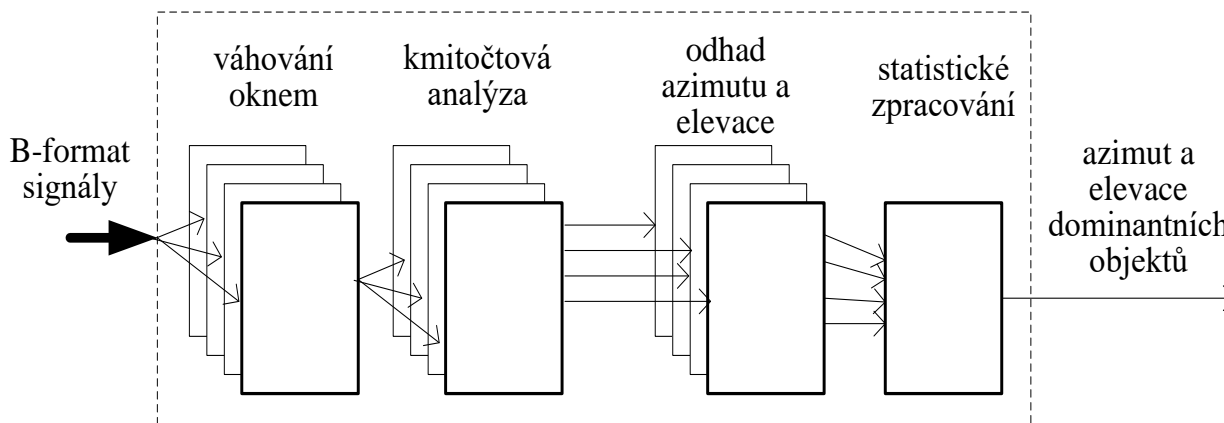

Odhad směru přicházejícího zvuku podle energie

- Výchozí skutečnosti:
  - směr přicházejícího zvuku je opačný, než směr vektoru intenzity zvuku
  - intenzita zvuku je dána součinem akustického tlaku a rychlosti $I = p v$
  - velikost vektoru akustické rychlosti rovinné vlny je dána velikostí akustického tlaku a specifickou akustickou impedancí rovinné vlny $z_0 = p/v = \rho_0 c_0$
  - velikost vektoru akustické rychlosti v ose x v daném bodě je dána výstupem gradientního mikrofону 1. řádu umístěného v daném bodě (obdobně v ose y a z)

Odhad směru přicházejícího zvuku podle energie

- Princip:
  1. provedení STFT s každou složkou B-format mikrofonu
  2. výpočet vektoru intenzity zvuku pro každý spektrální koeficient
  3. odhad azimutu a elevace pro každý spektrální koeficient podle směru vektoru intenzity
  4. statistické zpracování výsledků, odhad směru přicházejícího zvuku dominantních zvukových objektů

Odhad směru přicházejícího zvuku podle energie

2. Výpočet reálné složky vektoru intenzity zvuku:

- složka W (mikrofon 0. řádu) odpovídá akustickému tlaku
- složky X, Y, Z (mikrofony 1. řádu) odpovídají akustické rychlosti ve směru os x, y, z

$$I_x(t, f) = \frac{1}{\sqrt{2}z_0} \operatorname{Re}(S_x(t, f)S_w^*(t, f))$$

$$I_y(t, f) = \frac{1}{\sqrt{2}z_0} \operatorname{Re}(S_y(t, f)S_w^*(t, f))$$

$$I_z(t, f) = \frac{1}{\sqrt{2}z_0} \operatorname{Re}(S_z(t, f)S_w^*(t, f))$$

z_0 – specifická akustická impedance rovinného vlnění, $I_x(t, f)$, $I_y(t, f)$, $I_z(t, f)$ – složky vektoru intenzity, $S_w(t, f)$, $S_x(t, f)$, $S_y(t, f)$, $S_z(t, f)$ – STFT B-format signálů

- Odhad je proveden v každém kmitočtovém binu STFT!

Odhad směru přicházejícího zvuku podle energie

3. Odhad směru zvuku:

- a) obrácení znaménka složek vektoru intenzity zvuku (= otočení směru)
- b) převod velikosti vektoru intenzity ve směru os x, y a z do sférických souřadnic

$$\varphi(t, f) = \begin{cases} \arctan \frac{-I_y(t, f)}{-I_x(t, f)} & \text{pro } I_y(t, f) \geq 0 \\ \arctan \frac{-I_y(t, f)}{-I_x(t, f)} - \pi & \text{pro } I_y(t, f) < 0 \end{cases}$$

$$\vartheta(t, f) = \arccos \frac{I_z(t, f)}{\sqrt{I_x(t, f)^2 + I_y(t, f)^2 + I_z(t, f)^2}}$$

- Odhad je proveden pro každý spektrální koeficient STFT!

Odhad směru přicházejícího zvuku podle energie

4. Statistické zpracování výsledků

a) zjištění četnosti výskytu určitého úhlu v kmitočtových pásmech

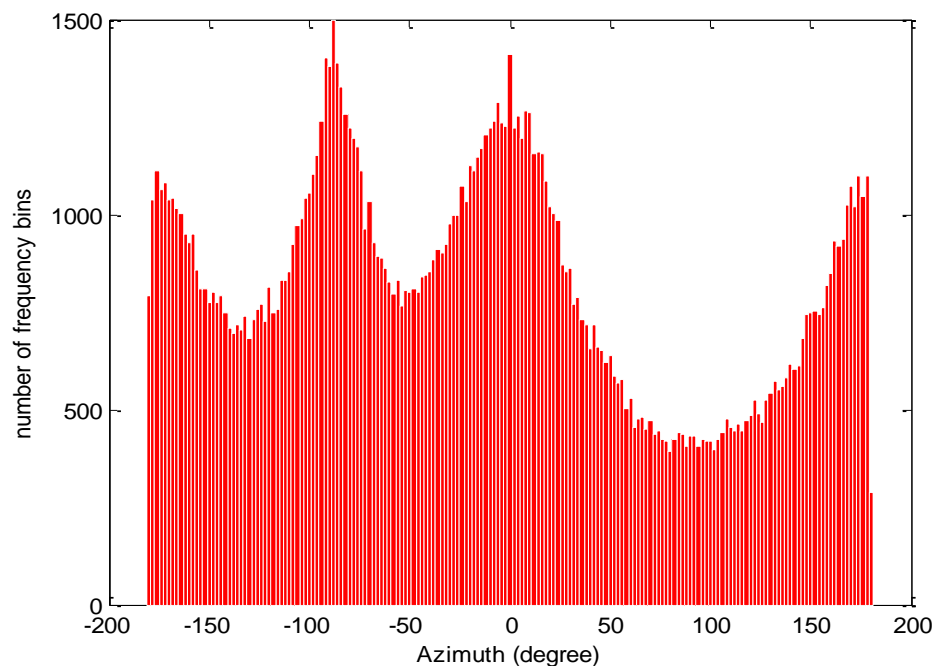
$$F(\varphi) = \sum_{n=0}^N (\varphi(t, n) | \varphi)$$

$$F(\vartheta) = \sum_{n=0}^N (\vartheta(t, n) | \vartheta)$$

b) odhad azimutu a elevace

$$\bar{\varphi} = \arg \max_{\varphi} F(\varphi)$$

$$\bar{\vartheta} = \arg \max_{\vartheta} F(\vartheta)$$

Soustavy blízkých akustických přijímačů

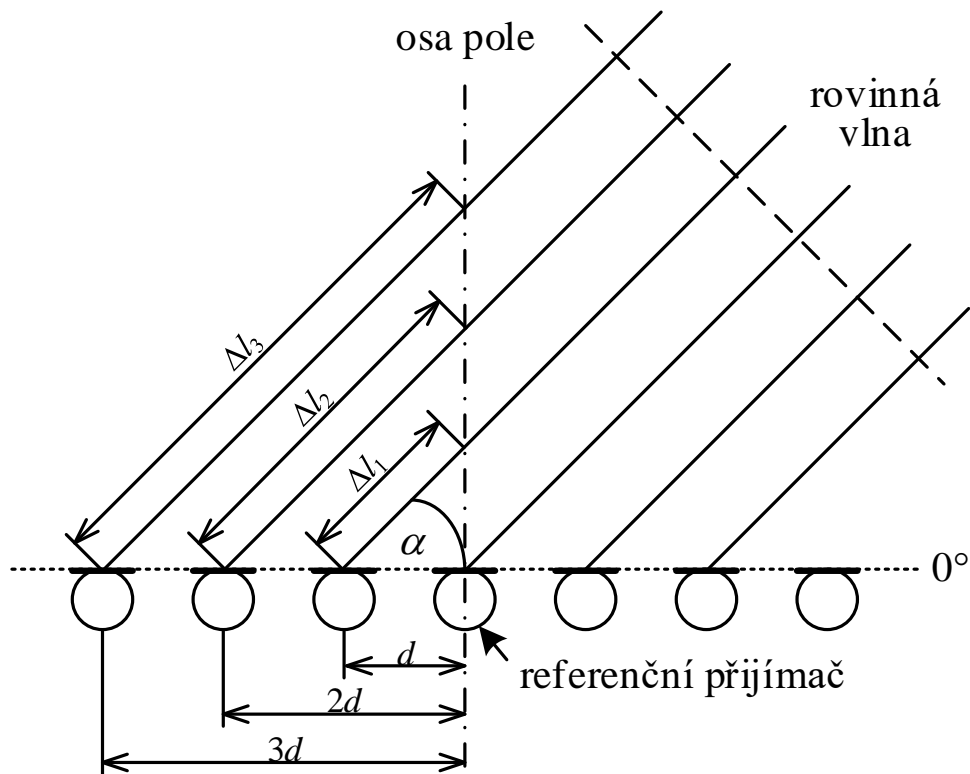

Soustavy s blízkými přijímači

- Sumační
  - výstupní signál je získán součtem signálů jednotlivých přijímačů
- Diferenciální
  - odečítání signálů dvojic přijímačů mezi sebou

Uniformní lineární pole

- Uniform Linear Array (ULA), řada přijímačů v konstantní vzdálenosti

Uniformní lineární pole

- Pro výstupní signál m -tého přijímače platí:

$$y_m(t) = p_m(t) + v_m(t) = a_m s(t - t_s - F_m(\tau)) + v_m(t)$$

$p_m(t)$ – akustický tlak snímáný přijímačem v čase t

$v_m(t)$ – aditivní šum na m -tém přijímači

a_m – citlivost kanálu (0 až 1)

$s(t)$ – akustický tlak zdroje

t_s – čas šíření vlny od zdroje k referenčnímu přijímači

$F_m(\tau)$ – relativní zpoždění mezi přijímači 1 (referenční) a m

Uniformní lineární pole

- Pokud budeme uvažovat rovinnou vlnu, tak pro vzdálenost, kterou musí zvuková vlna urazit k přijímači m od referenčního přijímače, platí

$$\Delta l_m = d_m \cos \alpha$$

d_m – vzdálenost mezi referenčním a m -tým přijímačem

- Pro relativní zpoždění mezi přijímači platí

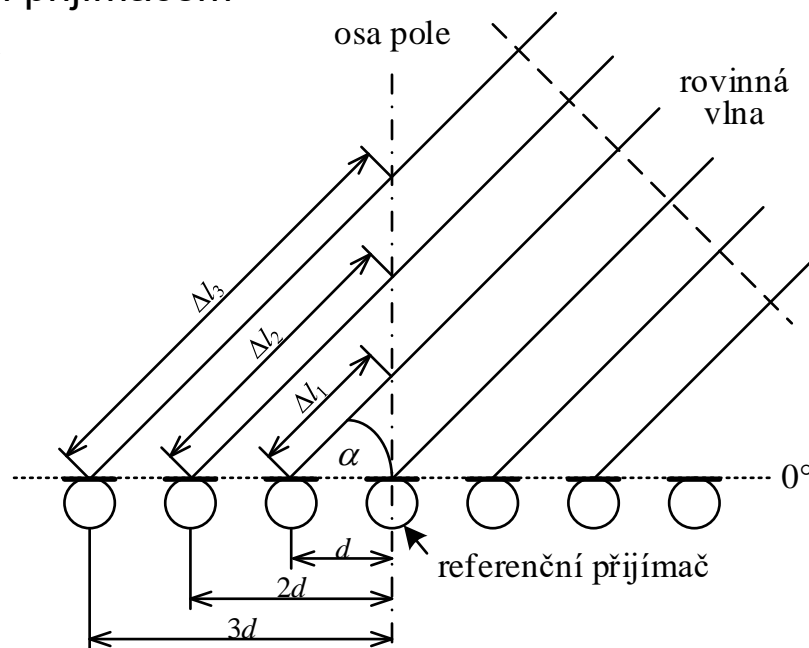
$$F_m(\tau) = \frac{\Delta l_m}{c_0} = \frac{d_m \cos \alpha}{c_0}$$

- Pro konstantní vzdálenost d :

$$d_m = md \quad \Delta l_m = md \cos \alpha$$

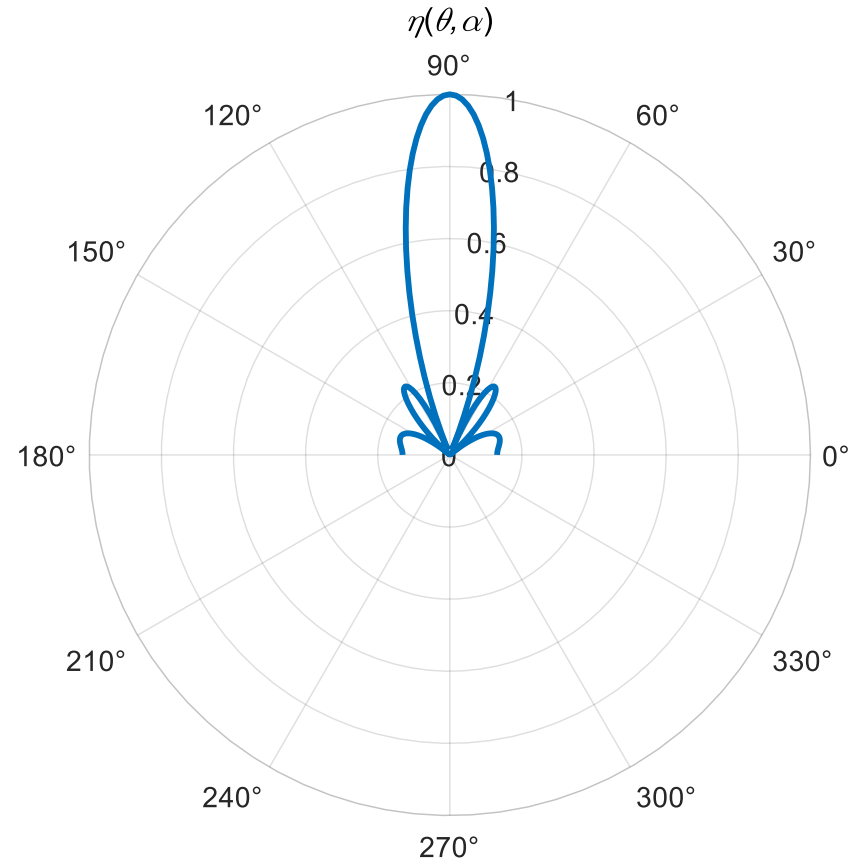
$$F_m(\tau) = m \frac{d \cos \alpha}{c_0} = m \tau$$

τ – relativní zpoždění mezi přijímači
(Time Difference of Arrival, TDOA)

Beamforming

- Tvarování směrové charakteristiky soustavy akustických přijímačů umístěných blízko sebe
- Využití:
  - detekování signálu
  - zjištění směru přicházejícího zvuku
  - zvýraznění zvukového vlnění z určitého směru (potlačení hluku pozadí)

Delay-and-Sum Beamforming (DAS) pro ULA

- Kompenzace relativního zpoždění mezi přijímači pro zvolený směr příchodu rovinné vlny α a následné sečtení signálů všech přijímačů, tzv. prostorová filtrace:

1. synchronizace – kompenzace zpoždění signálů přijímačů

$$y_{a,m}(t) = y_m(t + F_m(\tau)) = a_m s(t - t_S) + v_{a,m}(t) = p_{a,m}(t) + v_{a,m}(t)$$

$$v_{a,m}(t) = v_m(t + F_m(\tau))$$

y_m – výstupní signál m -tého přijímače

$y_{a,m}$ – výstupní signál m -tého přijímače po synchronizaci

v_m – aditivní šum v m -tém přijímači

$v_{a,m}$ – aditivní šum v m -tém přijímači po synchronizaci

$p_{a,m}$ – akustický tlak snímáný m -tým přijímačem po synchronizaci

a_m – útlum kanálu m

$F_m(\tau)$ – relativní zpoždění mezi přijímači 1 (referenční) a m

Delay-and-Sum Beamforming pro ULA

2. sčítání synchronizovaných signálů a normalizace

$$p(t) = \frac{1}{M} \sum_{m=1}^M y_{a,m}(t) = a_s s(t - t_s) + \frac{1}{M} v_s(t)$$

$$a_s = \frac{1}{M} \sum_{m=1}^M a_m$$

$$v_s(t) = \sum_{m=1}^M v_{a,m}(t) = \sum_{m=1}^M v_m(t + F_m(\tau))$$

p – výstupní signál beamformeru

$y_{a,m}$ – výstupní signál m -tého přijímače po synchronizaci

s – signál zdroje

a_s – útlum součtového signálu

v_s – součtový aditivní šum

Delay-and-Sum Beamforming pro ULA

- Prostorová filtrace:
  - signál ze směru α , pro který byla provedena synchronizace, bude maximalizován
  - pro signály z jiných směrů nebudou signály z přijímačů synchronizované a při jejich součtu bude docházet k vzájemnému potlačení
- Potlačení šumu:
  - pokud je aditivní šum se stejnou fází ve všech přijímačích, bude po synchronizaci signálu z přijímačů potlačen

Směrová charakteristika ULA beamformeru

- Prostorová diskretní Fourierova transformace:

- diskretní čas $\sim$ vzdálenost ($n \sim md$)

- normovaný kmitočet $\sim$ prostorový kmitočet ($k/N \sim d \cos \varphi / \lambda = df \cos \varphi / c_0$)

n – pořadí vzorku v časové oblasti, N – počet vzorků, k – pořadové číslo spektrální složky,

m – pořadí přijímače, d – vzdálenost mezi přijímači, φ – azimut, λ – vlnová délka, f – kmitočet

$$S(k) = \sum_{n=0}^{N-1} s(n) e^{-j2\pi n \frac{k}{N}} \quad S(\varphi) = \sum_{m=0}^{M-1} s(m) e^{-j2\pi m \frac{d \cos \varphi}{\lambda}} = \sum_{m=0}^{M-1} s(m) e^{-j2\pi m \frac{f}{c_0} d \cos \varphi}$$

- m -tý vzorek prostorové posloupnosti (inverzní prostorová DFT):

$$s(m) = \frac{1}{M} e^{j2\pi m \frac{f}{c_0} d \cos \alpha}$$

α – úhel natočení pole

- Beamformer lze chápat jako M -bodový prostorový filtr

Směrová charakteristika ULA beamformeru

- Směrová charakteristika = modul směrové odezvy prostorového filtru nalezenou pomocí Fourierovy transformace:

$$S(\varphi, \alpha) = \frac{1}{M} \sum_{m=1}^M \left[e^{j2\pi f m d \cos \alpha / c_0} \right] \cdot e^{-j2\pi f m d \cos \varphi / c_0} = \frac{1}{M} \sum_{m=1}^M e^{-j2\pi f m d (\cos \varphi - \cos \alpha) / c_0}$$

- Směrová funkce (beam pattern): modul Fourierovy transformace směrové odezvy normovaný k maximu (pro $\varphi = \alpha$):

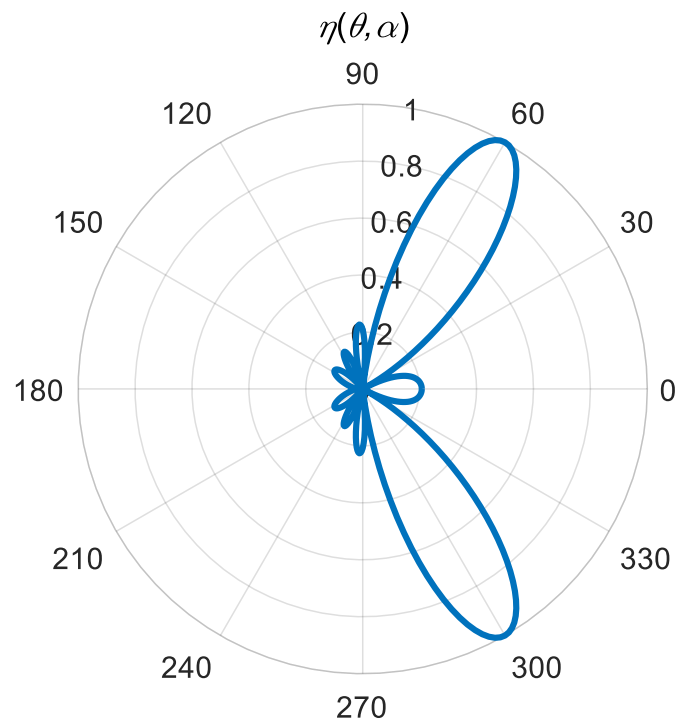
$$\zeta(\varphi, \alpha) = \left| \frac{S(\varphi, \alpha)}{S(\varphi = \alpha)} \right| = \frac{1}{M} \left| \frac{\sin[M\pi f d (\cos \varphi - \cos \alpha) / c_0]}{\sin[\pi f d (\cos \varphi - \cos \alpha) / c_0]} \right|$$

φ – úhel azimutu, α – úhel natočení pole, d – vzdálenost mezi přijímači, f – kmitočet signálu

Směrová charakteristika ULA beamformeru

- Šířka hlavního laloku (dvojnásobek úhlu poklesu směrové funkce o 6 dB):

$$D = 2 \arccos\left(\frac{c_0}{Mdf}\right)$$

Směrová charakteristika ULA beamformeru

- Váhované sčítání: změna míry vlivu přijímače na výstup beamformeru

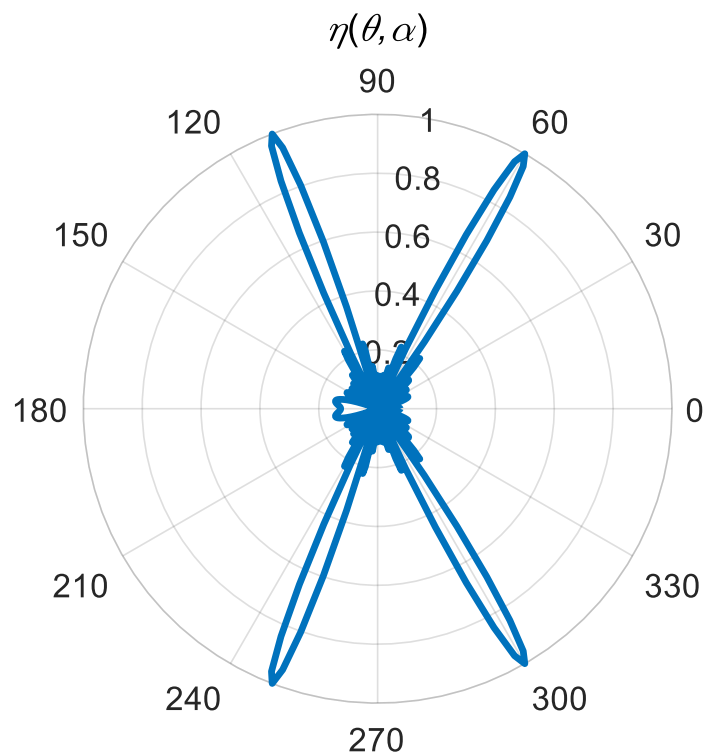
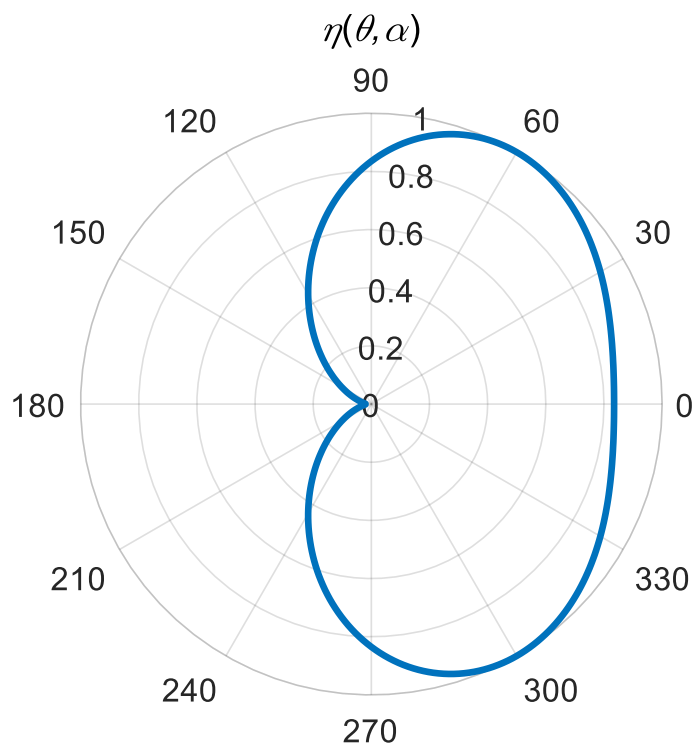
$$p(t) = \frac{1}{M} \sum_{m=1}^M w_m y_{a,m}(t)$$

w_m – váhový koeficient m -tého přijímače, $y_{a,m}$ – výstupní signál m -tého přijímače po synchronizaci

- Váhované součty řídí šířku hlavního laloku směrové charakteristiky pole
  - při symetrickém váhování dojde k rozšíření hlavního laloku a ke snížení úrovně postranních laloků

Omezení beamformingu

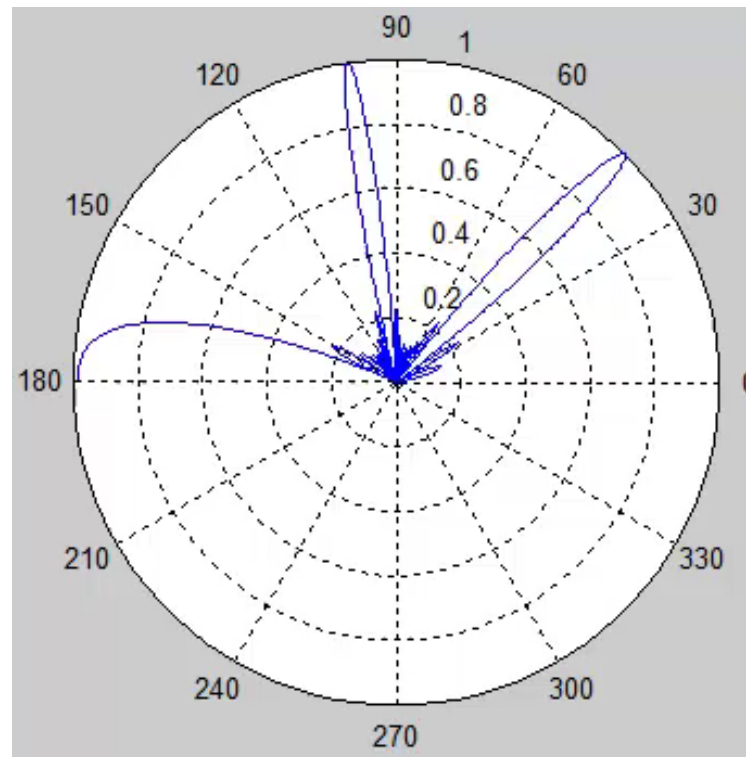
- nízké kmitočty – zvýšení šířky hlavního laloku ($D \sim 1/f$) = snížení směrovosti
- vysoké kmitočty – prostorový aliasing

Prostorový aliasing

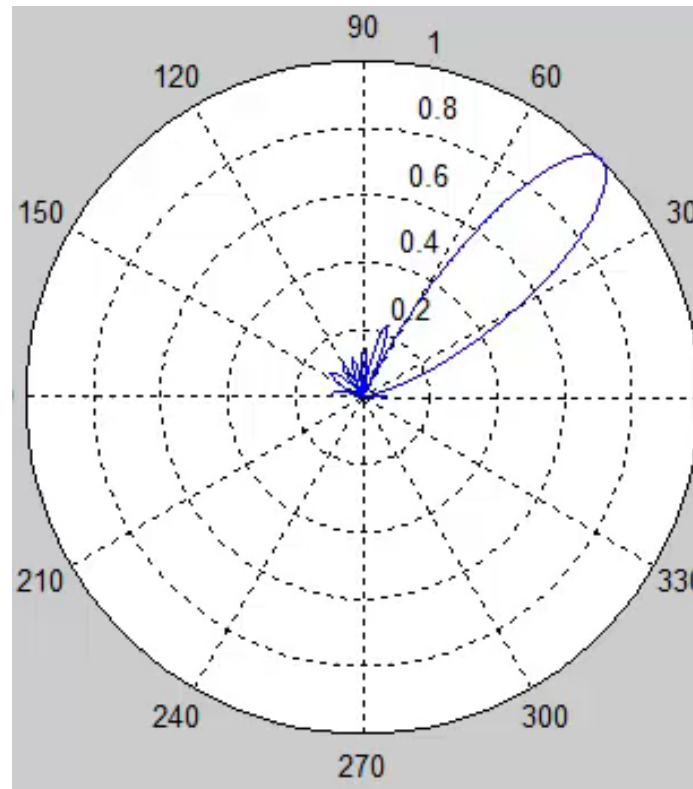
- Pokud bude vzdálenost přijímačů větší jak polovina vlnové délky signálu, bude synchronizováno i vlnění fázově posunuté o $n\pi \rightarrow$ prostorový aliasing
- V přijímací charakteristice vznikne více laloků s úrovní relativní úrovně 0 dB, signály dopadající na pole ze směru odpovídajícího těmto pronikajícím lalokům způsobí nejednoznačnost
- Zamezení prostorovému aliasingu:

$$d \leq \frac{\lambda}{2}$$

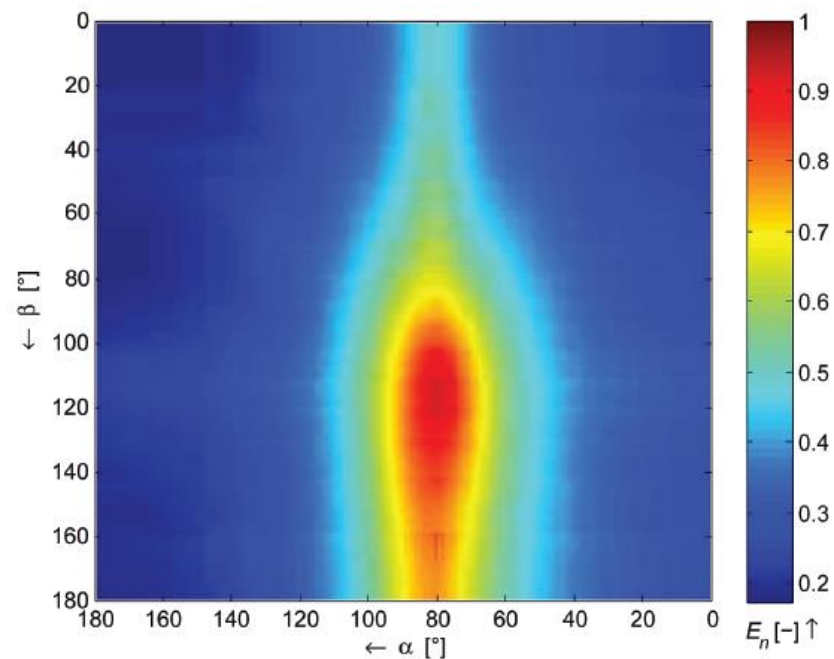
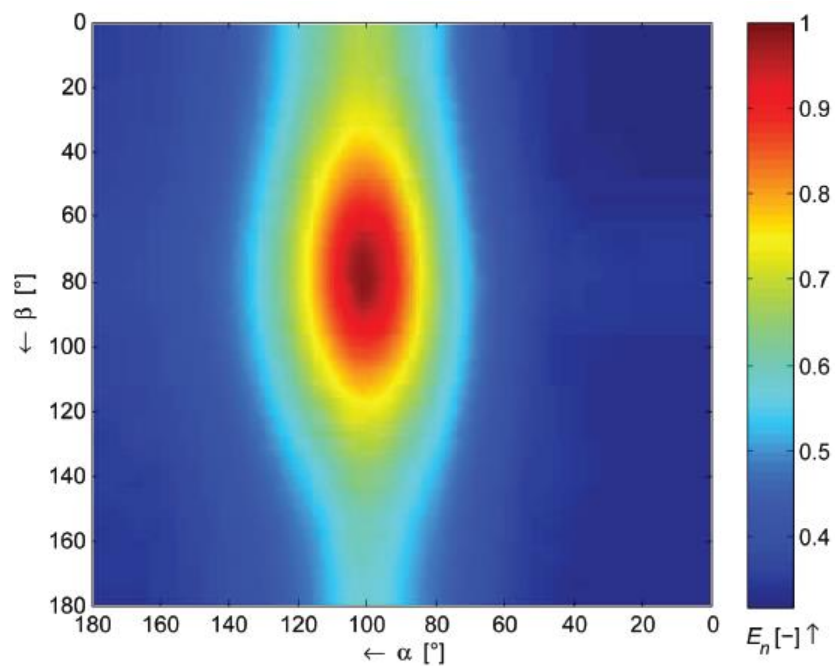

Identifikace zdrojů hluku beamformingem

- Lokalizace zdroje zvuku:
  1. postupné natáčení paprsku filtru
  2. záznam energie signálu
  3. nalezení maximální energie a jí odpovídajícího směru
- Omezení rozsahu kmitočtů vyplývající z kmitočtové závislé šířky laloku a prostorového aliasingu

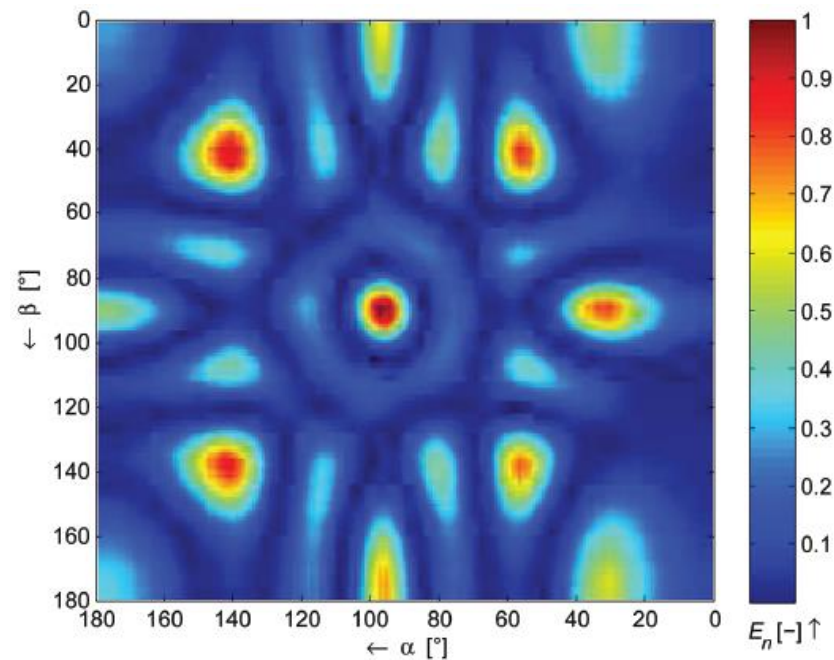
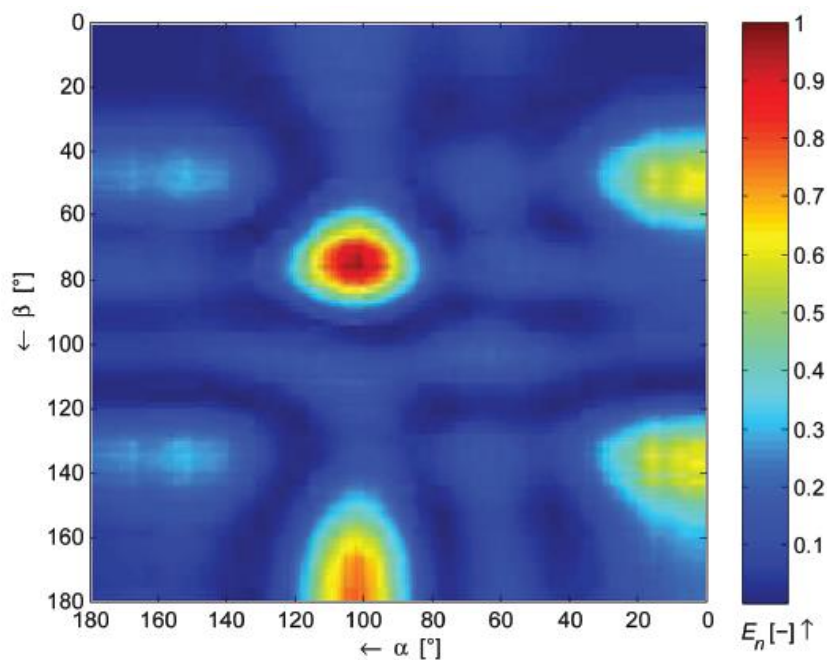

Lokalizace zdroje zvuku 2D beamformingem

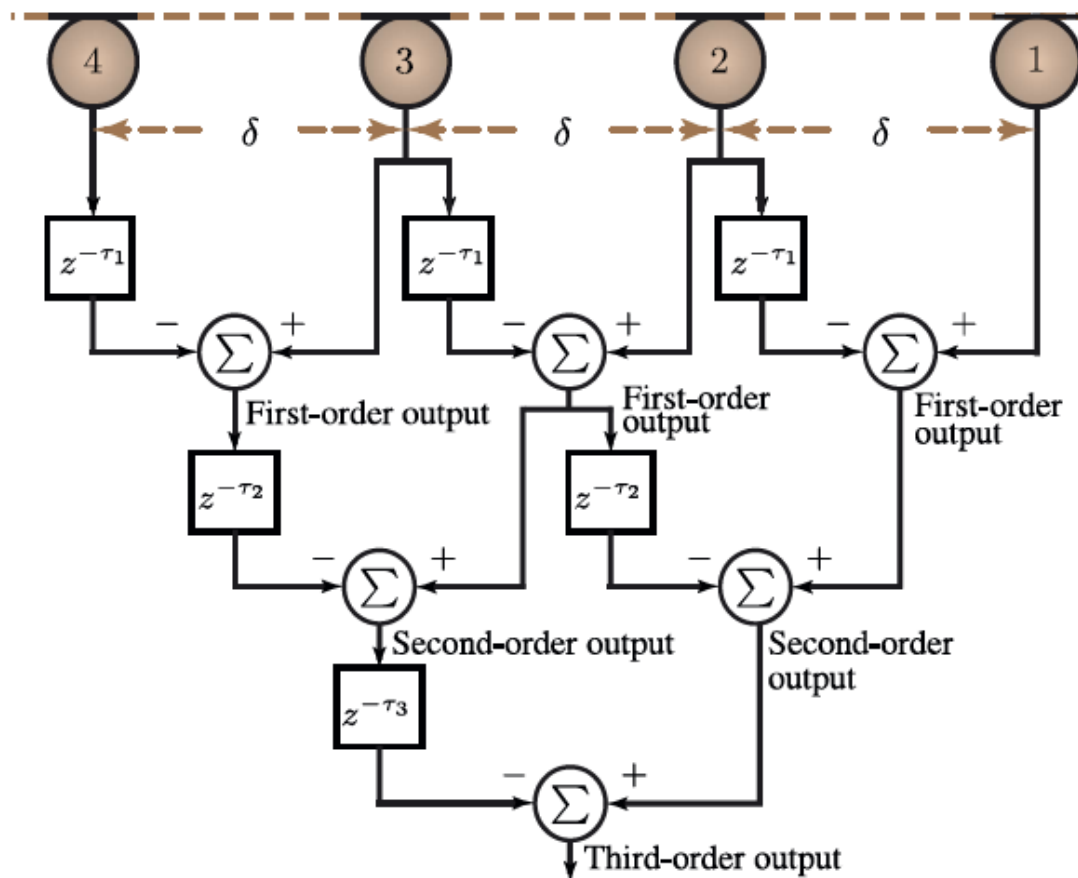

Prostorový aliasing ve 2D beamformingu

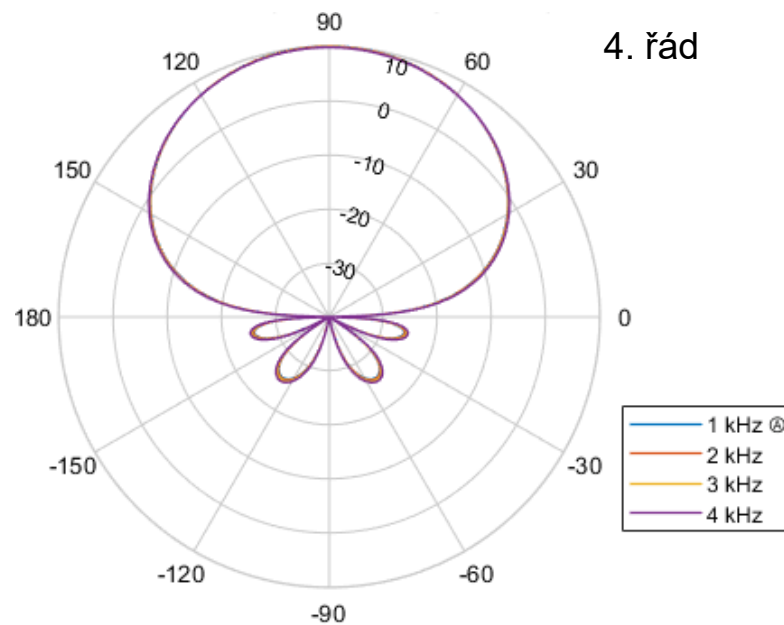
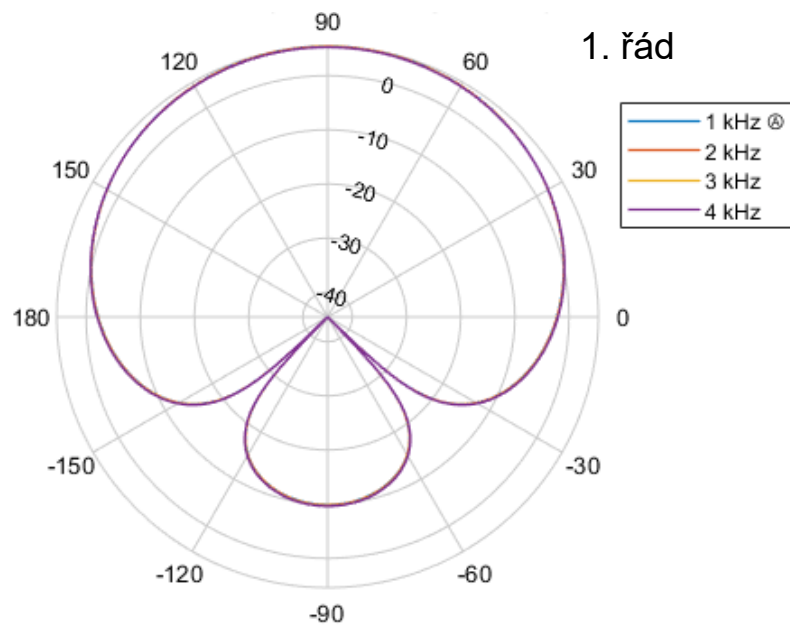

Diferenciální soustava

Beamforming v diferenciální soustavě

- 1) Signály jednotlivých mikrofonů jsou zpožděny stejným způsobem jako u sumační soustavy
- 2) Zpožděné signály sousedních snímačů jsou od sebe odečteny
- 3) Výstupní signál dvojice je odečten od výstupního signálu sousední dvojice atd.

Odhad směru přicházejícího zvuku podle zpoždění

1. Měření časového zpoždění zvukového vlnění bodového zdroje mezi přijímači
2. Výpočet směru podle rozdílu dráhy a vzdálenosti přijímačů

$$\alpha = \arccos\left(\frac{\Delta l}{d}\right) = \arccos\left(\frac{\Delta t c_0}{d}\right)$$

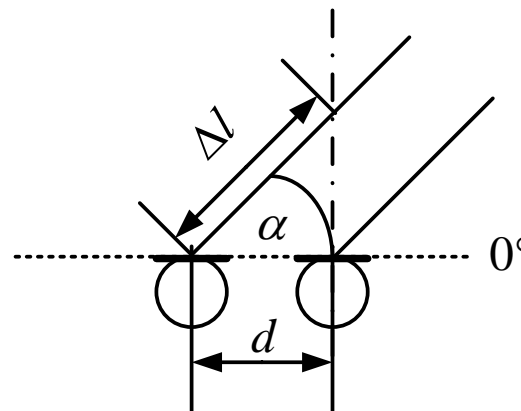
d – vzdálenost mezi přijímači

Δl – rozdíl dráhy dopadajícího zvuku

α – úhel dopadající zvukové vlny

c_0 – rychlost zvuku

Δt – zpoždění signálu mezi přijímači

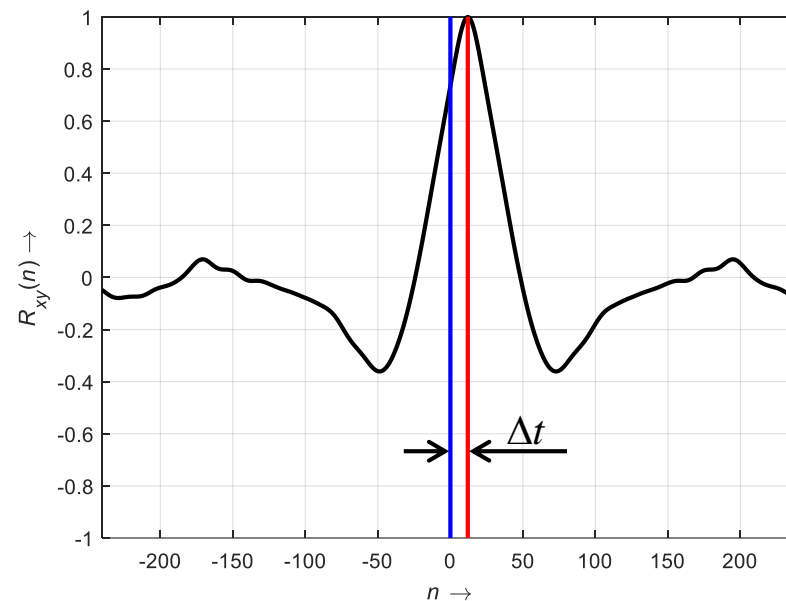
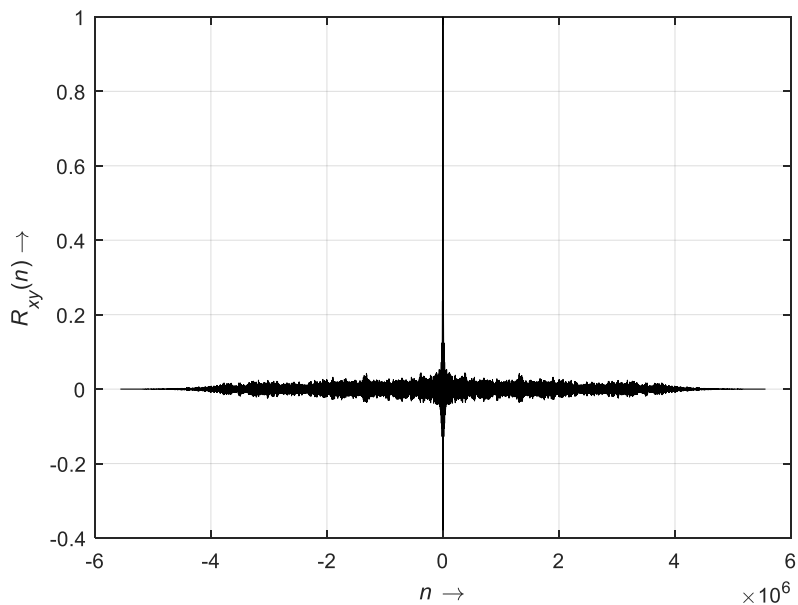

Odhad směru přicházejícího zvuku podle zpoždění

- Počet přijímačů:
  - 2 přijímače – určení směru pouze v polorovině (bez rozlišení před/za polem)
  - 3 přijímače – určení směru v rovině
  - více přijímačů – určení směru v prostoru
- Metody odhadu časového zpoždění:
  - a) GCC – zobecněná křížová korelace (Generalized Cross Corelation)
  - b) PHAT – fázová transformace (Phase Transform)
  - c) ML - pravděpodobnostní maximum (Maximum Likelihood)
- Omezení:
  - pro úhly dopadajícího zvukového vlnění blízké $\pi/2$

$$\Delta t = \cos \alpha \left(\frac{c_0}{d} \right) < \frac{1}{f_{vz}}$$

Křížová korelace časově zpožděných signálů

Zobecněná křížová korelace

- Výraznější maximum v porovnání s běžnou křížovou korelací → vyšší přesnost výsledku, větší odstup od šumu
- Zobecněná křížová korelace:

$$\Psi_{X_1 X_2}(\tau) = \int_{-\infty}^{\infty} \phi(f) G_{X_1 X_2}(f) e^{j2\pi f \tau} df$$

$$G_{X_1 X_2}(f) = X_1(f) X_2^*(f)$$

$\phi(f)$ – kmitočtová váhová funkce, $G_{X_1 X_2}(f)$ je výkonová spektrální hustota křížové korelace, $X_1(f)$, $X_2(f)$ – Fourierova transformace signálu přijímačů

- Hledané časové zpoždění je maximum této funkce

$$\Delta t = \arg \max \Psi_{X_1 X_2}(\tau)$$

Phase Transform (PHAT)

- Využívá váhování v zobecněné křížové korelaci funkcí

$$\phi_{\text{PH}}(f) = \frac{1}{|G_{X_1 X_2}(f)|}$$

$G_{X_1 X_2}(f)$ je výkonové spektrum křížové korelace

- Křížová korelace využívající PHAT:

$$\Psi_{X_1 X_2}(\tau) = \int_{-\infty}^{\infty} \frac{1}{|G_{X_1 X_2}(f)|} G_{X_1 X_2}(f) e^{j2\pi f \tau} df$$

- Zachovává fázi signálů, eliminuje energii signálu ze spektra křížové korelace

Maximum Likelihood (ML)

- Využívá váhování v zobecněné křížové korelaci funkcí

$$\phi_{\text{ML}}(f) = \frac{1}{|G_{X_1X_2}(f)|} \cdot \frac{|\gamma_{X_1X_2}(f)|^2}{1 - |\gamma_{X_1X_2}(f)|^2}$$

γ je míra koherence signálu mikrofonů

$$|\gamma_{X_1X_2}(f)|^2 = \frac{|G_{X_1X_2}(f)|^2}{G_{X_1X_1}(f)G_{X_2X_2}(f)}$$

$G_{X_1X_2}(f)$ – výkonové spektrum křížové korelace, $G_{X_1X_1}(f)$, $G_{X_2X_2}(f)$ – výkonová spektra autokorelace signálů přijímačů

Akustické přijímače